

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Stine Haga Runden

Autentisitet og nykonstruksjon

Endringer i Falstad minnelandskap

Masteroppgave i kulturminneforvaltning

Veileder: Ola Svein Stugu

Trondheim, mai 2017

New generations visit memorials under new circumstances and invest them with new meanings. The result is an evolution in the memorial's significance, generated in the new times and company in which it finds itself - James Young

Forord

Under min praksisperiode ved Falstadsenteret arbeidet jeg hovedsakelig med SS Strafgefangeneneleir Falstads fangehistorie- og register. Arbeidet skal med tiden inkluderes i det som vil bli en omforming av gamle indre leir. Jeg arbeidet tett oppimot planene for hvordan uteområdet fremover vil bli iscenesatt. Dette inspirerte til refleksjon rundt hva slags innvirkning endringer i landskapet kan ha på Falstads autentiske uttrykk og det kollektive minnet. Ut fra dette fant jeg grunnlaget for denne masteroppgaven.

Jeg ønsker å takke administrasjonen ved Falstadsenteret for en lærerik og inkluderende praksisperiode. Oppholdet har ført til et enda større engasjement for emnet. En spesiell takk til konservator, Arne Langås, som har vært konstant tilgjengelig for spørsmål og veiledning, og som har bidratt med det lille ekstra i min arbeidsprosess.

Tusen takk til min veileder ved Institutt for historiske studier på NTNU, Ola Svein Stugu. Din gode innsikt, kloke ord og snertne anekdoter har holdt meg skjerpet og motivert gjennom hele skriveprosessen. Jeg vil med dette ønske deg hjertelig til lykke med den nye tilværelsen som pensjonist.

Takk også til familie og venner, ikke minst min samboer Torbjørn. Ikke bare for å ha vist det som må anses som ekstraordinær tålmodighet med meg denne perioden, men også for korrekturlesing og gramatikkgjennomgang.

Til slutt vil jeg rette en stor takk til alle mine medstudenter. Det har vært noen fantastiske år med gode minner fra turer, sammenkomster, vennskap og samhold. Tusen takk for all støtte, inspirasjon, latter og utfordringer. Dere er noen fantastisk flotte folk!

Stine H. Runden

Trondheim, 11 mai 2017

Kap. 1. Innledning	1
1.1 Tema og problemstilling	1
1.2 Metode	2
<i>Analyse</i>	2
<i>Bilder og gjengivelse</i>	3
<i>Undersøkelse</i>	3
1.3 Litteratur og kilder	4
1.4 Struktur i oppgaven	5
Kap. 2 Teori- og litteraturstudie	7
2.1. Autentisitet	7
<i>L' unite de style</i>	8
<i>Veneziacharteret og Nara-dokumentet</i>	8
<i>Funksjon, form og rom</i>	9
<i>Verdien av sansing</i>	10
<i>Autentisitet gjennom stemning</i>	10
<i>Stedmessig autentisitet</i>	11
2.2 Minneteori	12
<i>Maurice Halbwachs</i>	13
<i>Aleida Assmann</i>	14
<i>Marianne Hirsch</i>	15
2.3 Minnested	16
<i>Pierre Nora</i>	16
2.4 Minner og kopier	17
<i>Verdien i en rekonstruksjon</i>	18
<i>Kontinuitet- og opplevelsesverdi</i>	19
<i>Symbolikk</i>	19
Kap.3 Falstadlandskapet	21
3.1 Kultur- og minnelandskap	21
3.2 Falstads historie	21
<i>1930 – «Ekne skolehjem for vanartede guttebørn»</i>	23
<i>1941-45 – SS Strafgefangenenlager Falstad</i>	24
<i>Modell av SS Strafgefangenenlager Falstad</i>	25
<i>1945- 1949 – Innherrat tvangsarbeidsleir</i>	26
<i>1953 – Ekne offentlige barneskole for evneveike</i>	27
<i>1980 – Eknetun skole</i>	28
<i>2012 – Falstadsenteret – museum og menneskerettighetscenter</i>	29

3.3 Falstadskogen	30
3.4 Dagens krigskulturlandskap	31
Kap. 4 «Uteområdet – indre leir»	33
4.1 Illustrert gjennomgang av planene	34
<i>Minnekammeret</i>	36
<i>Minnehagen</i>	37
<i>Oppstillingsplassen</i>	38
<i>Steinbruddsparken</i>	39
<i>Gjerdet</i>	40
Kap.5 Planene for uteområdet – en analytisk drøfting	41
5.1 Innhold og formål	41
<i>Reetablering og nykonstruksjoner</i>	42
<i>Symbolikk</i>	42
<i>Internasjonalt rammeverk</i>	43
5.2 Sted og autentisitet	44
<i>Autentisitet i planene</i>	45
<i>Autentiske elementer i Falstadlandskapet</i>	45
<i>Funksjonell autentisitet på Falstad</i>	46
<i>Materialitet og rekonstruksjon</i>	47
<i>Kontinuitet- og opplevelsesverdi</i>	47
<i>Førstehånds historie: stedsmessig autentisitet og stedliggjøring</i>	49
<i>Andrehånds historie: Autentisk stemning fra sansing og opplevelse</i>	50
5.3 Sted og minne	51
<i>Stedet som minnebærer</i>	51
<i>Minnet kanonisert</i>	52
<i>Neste generasjons minne</i>	53
<i>Forming av minnet</i>	54
<i>Pedagogisk formidling</i>	54
<i>En mulig minnesmerkerevolusjon</i>	56
Kap.6 Sted, autentisitet og minne- konkluderende tanker	57
6.1 Historiens skillelinje	57
6.2 Autentisitet redefinert	58
6.3 Iscenesatt minnemiljø	59
6.4 Falstad minnelandskap – en minnesmerkerevolusjon?	60
Bibliografi	61
Litteratur	61

Internettkilder	62
Upubliserte kilder	63
Avhandlinger	64
Muntlige kilder	64
Figurer	64

Forsidebilde: Fotomontasje leirområdet 1945/2008. Illustrasjon: Falstadsenteret.

Kap. 1. Innledning

I et samarbeid mellom Falstadsenteret og arkitektkontoret Jensen & Skodvin er det blitt utformet konkrete planer for en større nyttegjøring av indre leiområde på Falstad. Prosjekt «Uteområdet – indre leir» innebærer at området skal utbedres med tanke på stedets rolle som minnested, kunnskapsinstitusjon og arena for historieformidling. Landskapsplanene inneholder nye minneelementer og vil ta i bruk ulike virkemidler for å illustrere den tidligere leirens struktur; blant annet ved å reetablere leiområdets tidligere oppstillingsplass og deler av inngjerdingen. Med forenklete uttrykk og kunstnerisk utforming introduserer de nye tilføyelsene muligens et nytt formspråk i en tradisjonell minnesmerkeutforming.

Indre leiområdet begrenset seg til det umiddelbare grøntområdet rundt hovedbygningen på Falstad. Her fantes det under leirårene to fangebrakker, oppstillingsplass og diverse driftsbygninger, inngjerdet av dobbelt piggrådgerde. I dag står kun hovedbygningen igjen. Konturene av de andre leirelementer er markert i landskapet ved bruk av vegetasjon. Der fangebrakkene en gang stod finner vi eksempelvis en forhøyning i gresset og inngjerdingen er erstattet med buskerekker. Foruten informasjonsplanser med illustrasjoner plassert på området er det foreløpig lite som forteller om historien til indre leir.

Falstad fungerer i dag som museum, minnested og menneskerettighetscenter. Sammen med Falstadsbogen dannes et helhetlig minnelandskap etter det som en gang var SS Straffefangenenlager Falstad. Opp gjennom tiden har Falstadlandskapet blitt omformet og det er blitt oppført flere ulike monumenter over de falne, for det meste i skogen. Nå står indre leir foran sin egen omforming, en omforming hvis resultat kan komme til å enten distansere seg fra Falstads helhetlige autentiske uttrykk, eller bidra til en forsterkning.

1.1 Tema og problemstilling

Med denne oppgaven vil jeg gjøre en analytisk gjennomgang av planene for «Uteområdet – indre leir». Under arbeidet vil jeg redegjøre for Falstads utvikling gjennom tiden, og drøfte planene opp imot ulike forståelser av autenticitetsbegrepet. Jeg ønsker å undersøke hva slags innvirkning planene kan ha på Falstads autentiske uttrykk og det kollektive krigsminnet.

Oppgaven vil betone seg som en analytisk studie gjort ut ifra et teoretisk perspektiv og

inkludere en grundig fremstilling av uteområdets ulike faser. Foruten empirisk materiale hentet inn under min praksisperiode vil arbeidet i all hovedsak basere seg på plandokumentene. Under arbeidet ønsker jeg å belyse Falstad som et helhetlig minnelandskap og prosjekt «Uteområdet – indre leir» som et kulturprodukt.

I arbeidet med oppgaven vil det være aktuelt å drøfte følgende problemstillinger:

- Hva er innholdet og formålet med planene?
- Hvordan er hensynet til autentisitet ivaretatt i planene?
- Hvordan kan planene tenkes å påvirke minnet som er knyttet til Falstad som minnested?

1.2 Metode

I oppgaven har jeg gjort en grundig gjennomgang av teori vedrørende autentisitet og minner for å kunne skape et godt holdepunkt for drøftingen av disse spørsmålene. Derfor er et helt kapittel viet til teori og litteraturstudie, fremfor kun å redegjøre for dette i innledningen. Dette kapittelet vil ta for seg teori rundt minner, minnested- og landskap, samt autentisitet.

Gjennom arbeidet med denne oppgaven ønsket jeg å utvikle forståelse av fenomener knyttet til personer og situasjoner i deres sosiale virkelighet. Metoden i denne oppgaven er derfor hovedsakelig kvalitativ.¹ Oppgaven baseres seg på data samlet inn ved hjelp av ulike verktøy og arbeidet er sentrert rundt analyse av plandokumenter og fotografier, samt teori- og litteraturstudie. I tillegg har informasjon samlet inn via en undersøkelse blitt brukt som supplerende data. Jeg inkluderer også empiri innsamlet i løpet av min praksisperiode på Falstadsenteret. Samlet har all data lagt grunnlag for refleksjon og drøfting rundt oppgavens problemstilling.

Analyse

Denne masteroppgaven har en overordnet analytisk tilnærming til planene for «Uteområdet – indre leir». Det har vært ønskelig å danne en dypere forståelse av hva som gir uteområdet dets særpreg og karakter. Et minnelandskap som Falstad kan fra én synsvinkel betraktes som et

¹ Monika Dalen, *Intervju som forskningsmetode- en kvalitativ tilnærming*, Oslo 2010:16.

materielt objekt, avgrenset i tid og rom. Samtidig er et slikt kulturprodukt også et mulig resultat av menneskers bearbeidelse og gjenstand for tolkninger, som finner sted i bestemte kulturelle kontekster. Formålet med analysen er å bedre illustrere planene for leser, samt danne grunnlag for oppgavens drøfting og konklusjon. Planene har blitt bearbeidet ut ifra en dialektisk prosess mellom data-analyse og ulike teoretiske perspektiv, med særlig vekt på innhold og formål.² I dette arbeidet tar jeg for meg upubliserte plandokumenter utformet i et samarbeid mellom Falstadsenteret og arkitektkontoret Jensen & Skodvin. Ut fra disse dokumentene kan det dannes bedre forståelse for hva som er blitt vektlagt i forarbeidene, hvilke virkemidler som vil bli tatt i bruk og hva som er ønsket resultat. Planenes prosjektbeskrivelse og konseptskisse har vært sentrale i mitt arbeid.

Bilder og gjengivelse

Jeg har i denne masteroppgaven tatt i bruk flere illustrasjoner. Dette er nødvendig for å kunne gi en grundig presentasjon av planene og de mange fasene til uteområdet. Disse illustrasjonene er hentet fra konseptskissen utformet av Jensen & Skodvin, og er inkludert for å bedre illustrere uteområdets planlagte utforming for leser, samt ha en supplerende funksjon i analyseprosessen. Bilder hentet fra Falstadsenterets eget arkiv brukes for å illustrere uteområdets utvikling gjennom tiden. Fotografier opptre gjerne som selvstendige kilder til kunnskap som ofte inneholder informasjon man ikke finner andre steder, eksempelvis i nedskrevne tekster.³

I Falstadsenterets hovedutstilling står en modell av leiren laget av den tidligere fangen Georg Larsen, gitt til Falstadsenteret som gave. Modellen er en gjengivelse av hans minner om leirlivet. Denne modellen er inkludert som en kilde til strukturen på uteområdet. Knut Kjeldstadli skriver at personlige gjengivelser ofte er preget av det emosjonelle og mangler objektivitet.⁴ Modellen har derfor blitt brukt i oppgaven til å illustrere skillet mellom direkte avbildning og personlig oppfatning av omgivelser, samt problemer som følger av dette.

Undersøkelse

Forskningsintervju har ikke vært en sentral del i denne oppgaven men jeg inkluderer likevel

² Tove Thaagard, *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*, Bergen 2013:200.

³ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke det den enn gang var- en innføring i historiefaget*, Oslo 2007:197.

⁴ Kjeldstadli 2007:199.

en spørreundersøkelse. Undersøkelsen er gjort med tidligere faglig leder Jon Reitan og nylig avgått direktør Tone Jørstad ved Falstadsenteret. Denne har blitt besvart i plenum og har en supplerende funksjon i oppgavens drøftingsdel. Dette verktøyet er ikke stort i omfang men har likevel hatt verdi for oppgaven med grunnlag i den sterke fagligheten hos begge intervjuobjektene. De har begge vært sentrale i planleggingsfasen.

1.3 Litteratur og kilder

Oppgavens fremlegging av Falstads historie baserer seg i all hovedsak på arbeidet til Trond Risto Nilssen og Jon Reitan. I boken «Falstad – nazileir og landssvikerfengsel» samles stedets internasjonale krigshistorie. Denne tar for seg Falstads rolle i det nazistiske leirsystemet, samt hvordan stedet fungerte som landssvikerleir i etterkrigstiden. Forfatterne går i historisk detalj vedrørende mange leiraspekter, hvorav landskapet både i og rundt hovedbygningen er inkludert. Vedrørende presentasjonen av prosjekt «Uteområdet – indre leir» har jeg brukt upubliserte plandokumenter og materiale i prosjektet jeg har fått tilgang til via min praksisperiode.

For å kunne gi en forståelse av tolkninger rundt autentisitetsbegrepet inkluderer oppgaven en variasjon av litteratur og dokumenter. Hans-Henrik E. Nissens phd. avhandling «Autentisitetens relevans- på sporet av endret fokus for kulturminnevernet», er sentral. Forfatteren går grundig gjennom autentisitet, og verdier og konstruksjoner i kulturminnevernet, som vil bli behjelpelig i mitt arbeid med oppgavens problemstilling.

ICOMOS' Veneziacharter og Nara-dokumentet gir et bilde av hvordan autentisitet tolkes og defineres i internasjonale rammeverk og retningslinjer. Dokumentene innbyr til en standardisert bruk av begrepet som har vært behjelpelig under arbeidet med oppgaven da Falstadsenteret inngår i et større internasjonalt nettverk av formidling- og forvaltningsvirksomhet. Veneziacharteret ble utarbeidet med fokus på kulturarv som en ikke-fornybar ressurs, samt prinsipper for bevaring og konservering for fremtidige generasjoner.⁵ Nara-dokumentet ble utarbeidet i Japan i 1994 ut i fra disse prinsippene, men setter fokuspunktet på autentisitet, steder eller monumenter som kilder til kunnskap.⁶ Disse dokumentene er egnet til en analyse av autentisitetsbegrepet og har blitt inkludert i oppgaven.

⁵ <https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf>, Veneziacharteret, 1964, (sist aksessert 01.05.2017).

⁶ <<https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, Nara-dokumentet, 1994, (sist aksessert 01.05.2017).

1.4 Struktur i oppgaven

I dette kapitlet har jeg presentert temaet i oppgaven og fremlagt problemstilling samt delspørsmål. Jeg viser også hvilke verktøy jeg vil ta i bruk utover i oppgaven for å kunne løse problemstillingen, trekke konklusjoner og summere opp en avslutning.

Neste kapittel er et teorikapittel som går nærmere inn på autentisitetsbegrepet. Gjennom en litteraturstudie har jeg foretatt en grundig undersøkelse og representasjon av hva autentisitet er, eller hvordan begrepet kan tolkes. Her har jeg også gitt en grundig gjennomgang av minneteorier med fokus på kollektivt minne. Samhandling mellom dette og stedliggjøring har vært sentralt.

Kapittel tre og fire vil brukes til å gi illustrerte presentasjoner. I kapittel tre redegjør jeg for uteområdets utforming gjennom ulike faser og gir en kort oppsummering av Falstads historie. Kapittel fire har blitt viet til presentasjonen av planene for «Uteområdet – indre leir». Her bruker jeg illustrasjoner for å klargjøre best mulig hvordan utformingen av området vil bli ved ferdigstilt prosjekt.

I kapittel fem har jeg analysert planene. Her redegjør jeg for innhold og formål, samt drøfter disse opp mot oppgavens fremlagte autentisitet- og minneteorier. Spørsmålene i oppgaven blir her bli grundig diskutert før jeg avslutter i kapittel seks med å oppsummere arbeidet, samt fremlegger konkluderende tanker rundt tematikk og problemstilling.

Kap. 2 Teori- og litteraturstudie

Det er nødvendig med en grundig gjennomgang av teori vedrørende autentisitet for å kunne arbeide med problemstillingen. Oppgaven vil derfor her fremlegge en temabasert litteraturstudie. Formålet med studien er å kunne bruke denne som et redskap til å danne ulike forståelser av autentisitetsbegrepet og kunne trekke tråder mellom sted, autentisitet og minne. Derfor vil studien også presentere teori vedrørende minner og minneprosesser. Dette kapittelet vil ta i bruk litteratur og teorier som tar utgangspunkt i kulturminnefeltet, samt minnesteder og monumenter etter andre verdenskrig.

2.1. Autentisitet

Autentisitet betyr noe ekte, opprinnelig eller pålitelig og stammer fra det greske ordet *authenticos*, som betyr *opphavsmann*.⁷ Begrepet representerer noe grovt og usensurert, og tilbyr en definisjon av det som anses som originalt. Det autentiske brukes for å kunne best mulig beskrive hvor nært det originale historie kan komme via sekundære fortellinger og fremstillinger. Begrepet åpner for mangfoldige perspektiver, brede tolkninger og muligheten for å gradere ekthet eller kopier.

Følelsen av at noe er ekte eller ikke, eller hvor originalt noe fremstår stadfestes ofte av fagfolk ut ifra teorier og samfunnsmessige standarder, men det er også noe som defineres av enkeltpersoner med ulike bakgrunner og forkunnskaper. Bakgrunn, ideologi, livssituasjon og personlige minner er ting som gjør at hver og en ser på samme objekt eller prosess fra to ulike ståsted. Der noen opplever autentisitet kun i det fysiske og håndfaste kan andre få samme fornemmelse av noe som kun fremstår autentisk eller som ikke er materielt. En oppfatning kan være at en tilbakeføring eller reetablering av historiske elementer gir et sterkere autentisk uttrykk. Andre kan mene at en slik tilbakeføring vil kun distansere seg fra autentisitet og alltid fremstå som en kopi, eller et falskt historisk uttrykk.

Når det kommer til bruk av begrepet er det viktig å påpeke at autentisitet er et relativt begrep. Man må vurdere en bygning, et objekt eller et sted, ikke autentisk i seg selv men i forhold til noe annet. Begrepet må plasseres inn i en sammenlignbar kontekst for å kunne tilby en relasjon man kan forholde seg til i en vurdering eller analyse. Ved en slik presisering av

⁷ Arne Lie Christensen, *Kunsten å bevare- om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*, Oslo 2011:210.

begrepets innhold blir det mer anvendelig selv om det likevel kan være problematisk og utfordrende i bruk.

L'unité de style

Som da, som før, eller som aldri før? Den franske arkitekten Viollet-Le-Duc var ansvarlig for flere prestisjefulle restaureringer i Frankrike, blant annet Notre-Dame. Han regnes som den fremste representanten av *l'unité de style* eller *enhet i stil*. Prinsippet innebærer å restaurere eller tilbakeføre noe til et optimalt uttrykk for sin tids behov eller stil.⁸ Nidarosdomen kan trekkes frem som et eksempel på dette. Katedralen har aldri har sett ut som den gjør nå. Antikvarisk restaureringsplan ble utarbeidet i 1841 og kirken fikk anerkjennelse som en av Norges fremste byggverk fra gotikken.⁹ Likevel ble kirken restaurert ut ifra datidens tolkning av hva gotikkens arkitektoniske uttrykk var. Resultatet er bygningsdeler som ikke samsvarer med tidligere uttrykk men som skal utgi seg for å være det. Blir byggverket da å anse som en reproduksjon eller nykonstruksjon? Viollet-Le-Ducs *enhet i stil* er overførbart til Falstad. Skal uteområdet tilbakeføres til leirens utforming, eller skal indre leir nå gis en form det aldri før har hatt? Mulig er produktet av planene et optimalt uttrykk for vår tids stil. Aldri før har uteområdet blitt utformet på samme måte men det inkluderes også reetablering av leirelementer som tidligere har eksistert. Når noe konstrueres i nåtid, med hensikt om å presentere fortid, hvilken innvirkning vil det få for framtid?

Veneziacharteret og Nara-dokumentet

Falstad representerer en del av et felles europeisk krigsminne. I kulturminnevernet pågår det et tett samarbeid mellom nasjoner innenfor utvikling av bærekraftig kulturminneforvaltning, samt ivareta det som betegnes som en felles kulturarv. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) startet sitt arbeid i 1945 og har blant annet som formål å fremme debatt og utdanning basert på aksept av kulturelt mangfold. I de grunnleggende prinsippene til UNESCO nevnes det at ved å beskytte verdens litterære arv, kunstverk eller vitenskapelig og historiske monumenter, skal man bedre kunne opprettholde og øke kunnskapen om verdens kulturarv.¹⁰ Første skritt i dette arbeidet var utviklingen av *International Charter for the Conservation and restoration of monuments and sites* i Venezia

⁸ Christensen 2011:55-56.

⁹ Christensen 2011:60.

¹⁰ <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>, Artikkel 1: *Formål og funksjon*, u.å., (sist aksessert 28.04.2017).

1964. Veneziacharteret står i spissen for konservering og restaurering av monumenter og steder.¹¹ Autentisitetetsbegrepet blir nærmere spesifisert i internasjonal standard først 30 år senere, i *The Nara Document on Authenticity*. Arbeidet med Nara-dokumentet tar utgangspunkt i Veneziacharteret men dokumentet er sentrert mot autentisitet. Det ble utviklet av 45 deltagere på Narakonferansen som omhandlet autentisitet i forhold til verdensarvkonvensjonen. Konferansen ble holdt i Japan november 1994 og er skapt ut av et samarbeid mellom japanske myndigheter, UNESCO, ICCROM (*International Centre for the study of the Preservation and restoration of Cultural Property*) og ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*).¹² I dokumentet spesifiseres det i fjerde artikkel at ved å ta hensyn til autentisitet i en verden preget av globalisering er man med på å ivareta samt belyse menneskets kollektive hukommelse.¹³ Totalt i dokumentet er det 5 av 13 artikler som peker direkte mot autentisitet og verdier. Disse artiklene nevner autentisitet som avgjørende for vurdering og tolking av kulturelle verdier, historisk legitimitet og grunnlaget for kunnskapsdannelse.¹⁴

Funksjon, form og rom

Formålet et byggverk er ment å tjene ved oppførelsen er byggverket autentiske funksjon. Påstanden er fremlagt av kunsthistoriker Hans Egede Nissen. I sin avhandling om autentisitet i kulturminnevernet skriver han at et byggverk kan lettere gjøre krav på autentisitet om den opprinnelige funksjonen er bevart. Han problematiserer også hvordan dette vil få utslag for en rekonstruksjon og skriver at funksjon har innvirkning på hvor autentisk en rekonstruksjon oppleves.¹⁵ Med dette perspektivet kan autentisitet vurderes uavhengig av materialitet, og heller på basis av følelser og oppfatning. Et rom eller stedsform er ikke noe fysisk og håndfast men må oppleves og visualiseres. Selv om det kan ha basis i det materielle vil først og fremst opplevelse og tolkning avgjøre hvor autentisk en slik form fremstår. Eksempelvis er en oppstillingsplass avgrenset ved jordgrunnen og eventuelle menneskeformede linjer. Samtidig har den ikke fysiske vegger eller tak, og rommet skapes heller virtuelt av den som befinner seg i det. Rommets oppfattede form kan således ha innvirkning i en autentisitetsvurdering,

¹¹<https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf>, Veneziacharteret, 1964, art. 12 og 13 (sist aksessert 28.04.2017).

¹²<<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, Nara-dokumentet, 1994, appendix 2 (sist aksessert 28.04.2017).

¹³<<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, Nara-dokumentet, 1994, art. 4, (sist aksessert 28.04.2017).

¹⁴<<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, Naredokumentet, 1994, *Values and authenticity*, (sist aksessert 28.04.2017).

¹⁵Hans Egede Nissen, *Autentisitetens relevans- på sporet av endret fokus i kulturminnevernet*, Oslo 2014:138.

hvor opplevelse stiller sterkere enn en absolutt begrepsdefinisjon.

Verdien av sansing

Med bortfallet av tidsvitner som opplevde krigsgjerninger kan autentisitet absolutt anses som dagsaktuelt med tanke på kildegrunnlag for kunnskap og formidling. Tidsvitner sitter på uvurderlig informasjon og erfaringer. Dette er primærkilder vi som står utenfor kun kan tolke og forsøke å videreføre. Som tidsvitner har de overlevende gjort en autentisk erfaring men fortellingen i ettertid kan mulig ikke gjengi dette. Ofte er det snakk om kunnskap som registreres gjennom sanser; gjennom syn, berøring og lukt. Dette er kunnskap og inntrykk som umiddelbart oppfattes av en person i øyeblikket og som kanskje aldri lar seg overføre. Fortellingen bygger på fortellerens historiske erfaringer men en fortelling er en sekundærkilde, og kan mulig aldri gripe følelsen som følger hendelsen. Museum og minnesteder kan derfor mulig bare være sekundære fremstillinger historien.

Tidligere SS-leire har autentisk historie ved at de er åsteder for nyere tids største tilintetgjørelse og folkemord. De fungerer som bindeledd i et felles europeisk krigsminne. På sine reiser med skolelever og «Hvite busser» til Auschwitz-Birkenau, tok Holocaust-overlevende Robert Savosnick fra Trondheim opp flere problemstillinger som omhandler forholdet mellom et museum og autentisk minnested, mellom fysiske levninger og symboler. På lik linje med Falstad, påpekte han at Auschwitz faktisk er et gravsted, og ikke bare et museum. Savosnick var opptatt av hvordan man som formidler skal kunne tilby autentisk historiefortelling. Hvordan han som vitne skal kunne formidle stanken av avføring i fangebrakkene, følelsen av krenking og mishandling på en daglig basis, eller synet av fanger som i løpet av natten hadde gått bort og plassert hendene på de strømførende piggrådgerdene fordi de ikke maktet mer.¹⁶

Autentisitet gjennom stemning

Likt som å sanse historien må også et steds autentiske *stemning* oppleves. Med stemning menes her stedets *sjel* eller *atmosfære*, at et sted er ladet. En stemning er mindre absolutt enn eksempelvis lukter og tekstur, kan skapes og åpner for et mangfold av tolkninger. En stemning som klamrer seg til et sted kan være emosjonelt eller symbolsk ladet som følge av historien

¹⁶ Jon Reitan, *Jødene fra Trondheim*, Trondheim 2005:144.

som dominerer. Stemning er også noe som kan tilrettelegges og fungere som et virkemiddel. Stedets stemning er noe som er forsøkt gjengitt via tolkninger av den opprinnelige opplevelsen. Likt som oppfattelsen av rom eller stedsform, tidligere omtalt i dette delkapittelet. Stemning er med på å forme dette rommet, og således også forme oppfattelsen av det. Sansingen er den empiriske opplevelsen som stemning forsøker bringe videre, men som er begrenset av tid og person. Det skilles dermed mellom disse i denne oppgaven, hvor *stemning* anses som noe som er forsøkt gjenskapt i ettertid, og *sansing* som førstehånds erfaringer, noe som muligens ikke kan gjenskapes.

Man aner stemningen på Falstad når man vandrer gjennom utstillingene eller besøker Falstadskogen. Lyssetting, lyd eller temperatur hjelper observatøren til å forestille seg historien i rommet, og stedet lades med den stemningen som er ønsket. Man befinner seg da i et iscenesatt og formålsrettet minnemiljø, hvor påvirkningen er sterk. Det er i slike tilfeller det er viktig stille seg kritisk til presentasjoner av historien. Derimot kan det også være problematisk om stemning helt og holdent utelates i en autentisitetstvurdering. Nissen spør seg i sin avhandling om stemning som gjenskapes i nye former i det hele tatt burde vurderes som mindre autentisk enn det en gang var. Kunsthistorikeren bruker begrepet *åndelighet* som beskrivende for et byggverks sjel eller atmosfære, og spør seg om en slik forståelse av autentisitet kanskje beror mer på intensitet og oppriktighet i uttrykket fremfor i hvilken grad den opprinnelige historiske hendelsen føres videre.¹⁷ Åndelighet eller stemning kan da betraktes som et bidrag til den helhetlige opplevelsen av minnelandskapet.

Stedmessig autentisitet

Falstad og andre tidligere leire utover i Europa har alle den fordel at de kan tilby «på stedet»-historie. Nissen argumenterer for at stedsmessig autentisitet beror på hvorvidt kulturminnets omgivelser er uendret siden oppførelsen.¹⁸ At et kulturminne eller sted fremstår uforandret fra anleggelsen er autentisk under begrepets definisjon kan anses som umiddelbart korrekt, men det er fortsatt nødvendig å inkludere andre faktorer. Det er heller ikke gitt at autentisitet er et absolutt begrep uten mulighet for gradering. Hvem som definerer begrepet og opp imot hvilken historie det gjøres, er begge faktorer som burde være med i vurderingen. Begrepet kan også snus mot historie som formidles på stedet den foreligger;

¹⁷ Nissen 2014:143.

¹⁸ Nissen 2014:141.

historieformidling *in situ*. Det at historien har funnet sted i landskapet gjør at det forekommer en *stedliggjøring* av historien. Folkloristen Anne Eriksen skriver at tid fremstår abstrakt og utilgjengelig, og at sted og rom er noe som er lettere angripelig. Disse bidrar til å konkretisere historien.¹⁹ Med et kritisk blikk på minnesteder som historiebærer, reflekter hun blant annet over historieredigering, kollektivt minne, og koblingen mellom tid og sted. I sin bok «Historie, minne, myte», poengterer Eriksen at stedliggjøring åpner for intellektuell forenkling, men også en opplevelsesmessig forsterkning.²⁰ En stedliggjøring av historien kan sørge for at stedets autenticitet ikke direkte ødelegges siden de historiske hendelsene aldri kan fjernes fra stedet. Likevel kommer man mulig ikke fra at det autentiske uttrykket omformes og at stedet iscenesettes.

Oppgaven vil ta med seg Nissens påstand om stedsmessig autenticitet i analysen av «Uteområdet- indre leir», da dette prosjektet nettopp omhandler vesentlige forandringer på Falstad som kulturminne og sted. Denne formen for autenticitet vil utover i oppgaven bli drøftet opp imot historie *in situ*. Det er viktig å fremheve at i Nissens påstand rundt stedsmessig autenticitet er det rekonstruksjonen som som låner legitimitet til omgivelsene.²¹ På Falstad kan det komme til å være omvendt. Det er ofte på grunn av *in situ*-formidling at en historie oppfattes som ekte og direkte. At omgivelser virker bekreftende for helheten og ikke objektet som plasseres der. Stedliggjøring kan derfor få en meget bekreftende rolle i avgjørelsen eller graderingen av autenticitet.

2.2 Minneteori

I dette delkapittelet ønsker jeg å gi en grundig gjennomgang av teorier rundt kollektive, kulturelle og individuelle minner. Det vil bli redegjort for disse begrepene samt belyst hvilken rolle de spiller i en minneprosess. Her vil også generasjonsaspektet inkluderes; hvordan minner kan bevares eller flyttes fra generasjon til generasjon. Jeg ønsker å bruke teoriene til å synliggjøre hvordan minner og autenticitet på minnesteder er koblet sammen. Samtidig vil også koblinger mellom mennesker, opplevelser og stedsuttrykk klargjøres. Det er derfor blitt valgt ut fire teoretikere i tråd med denne oppgaven; Maurice Halbwachs, Aleida Assmann, Marianne Hirsch og Pierre Nora. Disse er valgt ut i lys av diskusjonen rundt minner og

¹⁹ Anne Eriksen, *Historie, minne, myte*, Oslo 1999:49.

²⁰ Eriksen 1999:93.

²¹ Nissen 2014:142.

autentisitet i oppgaven og har ulik faglig bakgrunn. Det er såpass mange faglige bidrag til minneteorien at det må foreligge begrensninger, og disse er da valgt ut fremfor andre. Jeg vil også inkludere James E. Young som en sentral teoretiker i femte kapittel. Hans perspektiv på forandringer i minnesmerker er høyst aktuelt for arbeidet med denne oppgaven.

Maurice Halbwachs

While the collective memory endures and draws strength from its base in a coherent body of people, it is individuals as group members who remember.²²

Sitatet stammer fra Maurice Halbwachs' «The Collective Memory».²³ Begrepet *collective memory* ble fremlagt av den franske sosiologen i mellomkrigstiden og henviser til et felles minne eller et folks minne. Et av hovedpoengene i hans teori er at hukommelse i alle høyeste grad er et sosialt fenomen og at felles erindring avhenger av felles sosial aktivitet. Dette beror på at man eksempelvis ikke husker noe om seg selv uavhengig av en sosial kontekst. Minner blir alltid skapt ut av et forhold til noe annet og er ikke løsrevet fra situasjonen.²⁴ Likt som medlemmer av et samfunn forholder seg til et fellesskap, både reflekterer og bidrar individuell erindring til en kollektiv fortid. I sitt arbeid var Halbwachs opptatt av å tydeliggjøre det han mente er to forskjellige, men eksklusive former for erindring; et klart skille mellom minner og historie. For Halbwachs er det kollektive minnet utviklet på basis av behov og interesser av et samfunn i samtiden, og har da en rekonstruktiv karakter. Historie står som en universal og nøytral karakterisering av alle verdens fortidige hendelser. Minner er spesifikke og bæres av grupper som er begrenset av tid og rom.²⁵ Halbwachs var opptatt av det sosiale rammeverket, *cadres sociaux*, rundt kollektiv erindring. I hans teoretiske arbeid fremkommer det at individuelle minner dannes ut fra sosialkulturelle strukturer. Det kollektive minnet fremmes som et resultat av en felles forestilling av fortiden, delt og praktisert gjennom ulike former for kommunikasjon. Denne praktiseringen forekommer i både små sosiale grupper og i større samfunn.²⁶ Det er gjennom dialog og samhandling at mennesker tilegner seg kunnskap og fakta, holdninger og verdier. Gjennom en slik plattform utvikler vi måter å reflektere eller

²² Maurice Halbwachs, «The Collective memory», i Olick. Vinitzky-Seroussi. Levy (ed.), *The Collective Memory Reader*, Oxford 2001:142.

²³ Halbwachs 2001:142.

²⁴ Eriksen 1999:86.

²⁵ Astrid Erll, *Memory in culture*, New York 2011:17.

²⁶ Erll 2011:15.

erfare på, og vi knytter mening og formål opp mot egen eksistens. Det er gjennom slikt samspill minner oppstår og brukes, og dermed knytter seg til det sosiale. Det er også nettopp denne avhengigheten av sosiale kontekster som også gjør minnet sårbart og skjørt. Halbwachs fremlegger minner som direkte upålitelige når det kommer til reproduksjon av historien. Han påpeker at et minne er en rekonstruksjon av fortidige hendelser på basis av lånt data fra samtiden. Dette er igjen en rekonstruksjon skapt ut av noe som allerede er rekonstruert fortid.²⁷ Det vil si allerede utsatt for tolking eller justering.

Aleida Assmann

Når man skal vurdere minner må man også inkludere glemsel. Det ene kan ikke eksistere uten det andre, og minnene strekker seg kun så langt som vår nevrologiske kapasitet tillater. Det er derfor uunngåelig at minner blir bortlagt til fordel for glemselen. Aleida Assmann påpeker dette i sin minneteori, hvor dynamikken i individuelt minne består av gjentakende samhandling mellom erindring og glemsel. Sammen med ektemannen Jan, trekker de et teoretisk skille mellom det de kaller kommunikativt minne og et kulturelt minne.

Kommunikativt minne oppstår fra opplevde hendelser, og kan formidles via førstehånds overleveringer. Når tidsvitnene faller bort, er de andre prosesser som overtar jobben med å føre minnene videre. Minnet opphører å tilhøre individet og flyttes ut i samfunnet.²⁸ Minnet går fra kommunikativt til kulturelt. Der Halbwachs mener det er en naturlig handling å knytte minner opp mot sosiale strukturer mener Assmann det er like sosialt naturlig å knytte minner mot glemsel.²⁹ Det er hvordan denne prosessen forekommer som er bærebjelkene i Assmanns teori, hvor aktivitet og passivitet er to nøkkelord. *Aktiv* glemsel stammer ut fra bevisste handlinger som eksempelvis ødeleggelse eller forkastelse av minnet.³⁰ Ødeleggelsen av oldtidsbyen Palmyra er et slikt eksempel. Her forsøkte ISIL, via terrorhandlinger og bombeangrep, å fjerne alle kulturelle spor til en hel minoritet.³¹ *Passiv* glemsel stammer fra ubeviste handlinger som forsømming eller undertrykkelse.³² I slike tilfeller er det ikke snakk om en vilje til å ødelegge minnet men heller at tilfeldighetene får styre. Som et leketøy som

²⁷ Erll 2011:17.

²⁸ Ola Svein Stugu, «Jubileum som minnepolitikk», i Agedal, Brottveit og Botvar (red.), *Grunnlovsfeiring og minnepolitikk*, Oslo 2017:5.

²⁹ Aleida Assmann, «Canon and archive», i Erll og Nünning (ed.), *Cultural memory studies*, New York/Berlin. 2008:97.

³⁰ Assmann 2008:97.

³¹ <<http://whc.unesco.org/en/news/1620/>>, «UNESCO director -General condemns destruction of the Tetracylon and severe damage to the Theatre in Palmyra, a UNESCO World Heritage site», u.å., (sist aksessert 01.05.2017).

³² Assmann 2008:98.

blir mindre og mindre brukt, vil også et minne ikke praktisert også falle lenger og lenger inn i glemselen. Det finnes også en passiv og aktiv side ved erindring i teorien til Assmann. Hun hevder at det er spenningen mellom fortidigheten til fortiden og dens tilstedeværelse som er roten til å forstå dynamikken i kulturelt minne. Aktiv og passiv erindring plasseres under begrepene *kanon* og *arkiv*.³³ En kanonisering av minnet vil si å huske noe med full bevissthet og aktivt arbeide for at et minne skal løftes frem og bringes videre. Dette kan eksempelvis være monumenter eller minnesmerker av historien, som på Falstad der årene 1941-1945 nå skal videre kanoniseres i prosjektet «Uteområdet- indre leir». *Kanon* holder da fortiden i live i samtiden, ofte via nye tolkninger og presentasjoner. Den passive delen av erindringen forholder seg til samling og magasinering av minnet. Museum- og forvaltningssektoren er eksempler på dette. *Arkiv* bevarer da fortiden som fortid; uforandret og ujustert. Aleida Assmann skiller altså mellom aktiv og passiv glemsel, samt aktiv og passiv erindring med underkategorier som danner karakter for utførelse og handlinger.

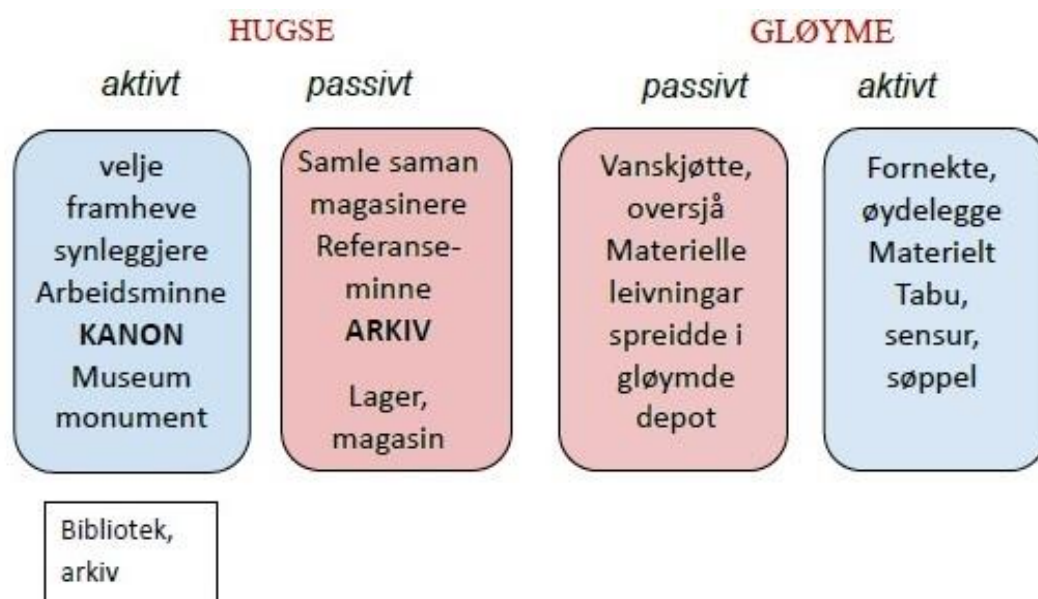

Fig. 2: Aleida Assmanns modell over minneprosessen. (Etter Stugu 2017).

Marianne Hirsch

Ved å bruke filmtitler som «Children of the Holocaust», «Daddy's war» og «Daughters of the Shoa» i sin argumentasjon, skriver Marianne Hirsch om hvordan etterkommere av overlevende etter eksempelvis Holocaust regner foregående generasjoners minner som deres egne. Den amerikanske forfatteren fokuserer på generasjonen etter, eller det hun henviser til

³³ Assmann 2008:98.

som «the second generation», som neste ledd i en minnestafett. I følge Hirsch kan de nevnte titlene illustrere hvor nært et minne kan føles, eller hvor stort behovet er blant utenforstående å kunne ta del i et kulturelt minne. Således kan et minne bli overført til noen som i bunn og grunn aldri har hatt de samme opplevelsene.³⁴ Min generasjon har eksempelvis ikke opplevd krig og okkupasjon. Til tross for dette kan det hevdes at vi alle føler oss som en del av det kulturelle minnet som sitter igjen andre verdenskrig, over 70 år senere. Dette kan tolkes som en kollektiv hukommelse eller adoptering av minner, hvorav mennesker har minner om ting de aldri selv har opplevd. Hirsch referer til dette fenomenet som «postmemory», og beskriver dette som en strukturell overføring av traumatisk kunnskap på tvers av generasjoner. En konsekvens av traumatisk erindring, men med et generasjonsskifte.³⁵

2.3 Minnested

Den mest konkrete forståelsen av begrepet *minnested* er et fysisk geografisk sted det knytter seg fortellinger eller minner til. På et minnested skapes en kobling mellom det fortidige og det materielle som gjør fortiden begripelig. Ved å kunne tre inn på historisk grunn skapes et bånd mellom fenomen og individ, og en tydeligere illustrasjon av historien. I denne oppgaven har jeg valgt å skille mellom *minnested* og *minnelandskap*, hvor sistnevnte er en helhetlig betegnelse på et sted med et flertall objekter, elementer eller områder for bevaring eller praktisering av minnet. Minnelandskapsbegrepet låses dermed ikke til det materielle og tillater en bredere bruk.

Pierre Nora

Enhver materialistisk eller ikke-materialistisk form, et produkt av menneskelig vilje eller tidens tann, og som opptrer symbolsk for den kollektive erindringen til ethvert samfunn.³⁶

Slik definerer den franske historikeren Pierre Nora befestningen av en nasjons felles historie via symbolikk og minnesteder. I hans verk *Les lieux de mémoires*, henviser Nora til landskap både som noe symbolsk og noe konkret når det omtales materielle og kulturelle spor fra

³⁴ Marianne Hirsch, «The generation of postmemory», i Olick. Vinitzky-Seroussi. Levy (ed), *The collective memory reader*, New York 2011:346.

³⁵ Hirsch 2011:347.

³⁶ Pierre Nora, *Realms of memory- the construction of the french past*, Colombia/New York 1996: xvii.

forgangen tid.³⁷ Nora følger tett på Halbwachs teori om det kollektive minnet, og skiller også tydelig mellom minne og historie. Til forskjell fra Halbwachs, som tar utgangspunkt i selve eksistensen til det kollektive minnet, påstår historikeren at et økt fokus på minner skyldes at de blir færre. Han teoretiserer minneste, *lieux de mémoires*, og poengterer at slike konstrueres fordi hele minnemiljøer, *milieux de mémoires*, ikke lenger eksisterer.³⁸ Der Hirsch mener at minnene bevares mellom generasjoner, Assmann mellom tidsvitne og kultur, og Halbwachs mellom individ og fellesskap, legger Nora frem en ny retning og knytter minnets bevaring til noe fysisk, samtidig som praktiseringen kan forekomme virtuelt. Minnsteder fungerer da ifølge Nora som en kunstig stedfortreder for det tidligere kollektive minnet.

Noras begrep *milieux de mémoires* kan fremstå problematisk i norsk språk. Jeg har derfor i denne oppgaven valgt å bruke begrepet med to ulike betydninger. *Minnemiljø* som definert av Nora tilsier en minnedialog som forekommer naturlig mellom de som deler en opplevelse. Den andre bruken av begrepet tar utgangspunkt i hvordan Ola Svein Stugu tolker begrepet i «Historien i bruk». Her skriver Stugu at begrepet kan brukes som en helhetlig beskrivelse av flere kulturprodukt samlet i ett, eksempelvis et tilrettelagt minneste.³⁹ *Minnemiljø* brukes da som et helhetlig begrep, og inkluderer både et fysisk tilrettelagt sted, og det kollektive minnet som formes på grunn av det. Sett i lys av dette vil Falstad fremstå som et fysisk tilrettelagt minnemiljø.

2.4 Minner og kopier

I dette delkapittelet vil jeg trekke frem Stari Most, «Den gamle broen», som et representativt eksempel på verdi og symbolikk. Dette er det lokale navnet på en bro i Mostar, Bosnia-Hercegovina. Broen krysser elven Nerevta, og binder sammen byens to deler. Byggverket representerer ottomanske, middelhavske og vest-europeiske arkitekturtrekk og betraktes derfor som et verdig eksempel på multikulturell urbanisme. Broen er også et sterkt symbol på toleranse, da Mostar var et sted hvor et mangfold av ideologier og religioner levde side om side. Alle de arkitektoniske lagene i byen som er blitt til gjennom historien vitner om at muslimer, kristne og jøder levde og hadde sitt virke her. Kirker, moskeer og synagoger ligger vegg-i-vegg og viser at i dette området var det vest-europeisk, bysantinsk og sefardisk-jødisk

³⁷ Nora 1996: xvii.

³⁸ Erlil 2011:23.

³⁹ Ola Svein Stugu, *Historie i bruk*, Oslo 2016:78.

kultur side-om-side med bosnisk muslimsk kultur. Broen står i dag som et av byens viktigste minnesmerker men er ikke original. Den opprinnelige broen fra 1500-tallets Ottomanske rike ble ødelagt under Bosnia-krigen 1992-1995 og ble gjenreist i 2004. Til tross for at dagens bro er en kopi står den på UNESCOs verdensarvliste og regnes som å ha betydelig universal verdi.⁴⁰ Rekonstruksjonen av broen ble gjort med utgangspunkt i en grundig og detaljert analyse av dokumenter med høy historisk kvalitet. Det ble fokusert på autentisitet både i form og materialitet, men det ble også besluttet å ikke legge lokk på at broen er en kopi. De originale bygningsdelene som ble igjen etter ødeleggelsen er sikret og stilt ut på et museum. Rekonstruksjonen skulle respektere de ulike historiske lagene i den tidligere broen, inkludert tidligere restaureringsjobber. Samtidig skulle den nye broen ivareta arkitektoniske prinsipper og den opprinnelige funksjonen til broen for å sikre arkitektonisk autentisitet.⁴¹

Verdien i en rekonstruksjon

Det å anse noe som ekte eller falskt er dypt forankret i vårt moderne samfunn, og da særdeles i kulturarvfeltet. Interessen for kulturminner bunner ofte ut i viljen til å ta vare på noe som fremstår urørt av moderne preg og forandringer. Symbolverdi er ofte viktigere fremfor nytteverdi når det er snakk om autentisitet og kulturarv, da symbolverdien når utover et bredere felt og utsettes ikke for samme begrensninger. Om dette sees i sammenheng med Falstad, kan stedets anses å ha klar nytteverdi eksempelvis med utdanningsformål for elever, studenter og forskere. På den andre siden kan stedet også ha sterk symbolikk knyttet til heroiseringen som ofte finner sted i det kollektive minnet etter andre verdenskrig.

Kulturhistoriker Arne Lie Christensen spør seg hva som er verdien av en rekonstruksjon, historisk sett. Med et utgangspunkt i restaurering av bygninger og kulturminnevernfeltet, trekker han frem aktualitet spørsmålet har hatt siden feltets begynnelse. Det stilles spørsmål ved hvor reell en rekonstruksjon uten å være preget av historiske spor. Han trekker også frem at de fleste rekonstruksjoner ikke fremstår troverdige og dermed kan villedes de som betrakter disse.⁴² En rekonstruksjons begynnelse innebærer også at det skapes et nytt «år null», hvor historisk substans og tilknytning til fortid kan tolkes som ikke-eksisterende.

⁴⁰ <<http://whc.unesco.org/en/list/946>>, «Old bridge area of the old city of Mostar», u.å., (sist aksessert 01.05.2017).

⁴¹ <<http://whc.unesco.org/en/list/946>>, «Old bridge area of the old city of Mostar», u.å., (sist aksessert 01.05.2017).

⁴² Christensen 2011:216.

Kontinuitet- og opplevelsesverdi

Til tross for at noe er en kopi kan et objekt fortsatt ha stor nok grad av representativitet til at den historiske kontinuiteten ikke blir brutt. I sin drøfting rundt kontinuitetsverdi skriver Nissen at det først og fremst er hvordan noe *oppleves* som er viktig, og ikke historiens gjenbruksomfang.⁴³ Her diskuteres det hvorvidt det ikke er menneskene som først og fremst tillegger verdivurdering i en rekonstruksjon fremfor det materielle. Broen i Mostar er gjenskapt ved hjelp av grundig dokumentasjon og prosessuell autentisitet; noe som vil tilsi at både metoder og materiale brukt på den originale broen også er blitt brukt i gjenoppbyggingen.⁴⁴ Der materielle autentisitet begrenses av et såkalt nytt «år null», går menneskers verdivurdering på tross av det fysiske og tilbyr en måte for historisk kontinuitet å finne sted, på tross av kopi eller rekonstruksjon. Også her er det først og fremst funksjon og uttrykk som oppleves som verdifullt fremfor det materielle.

Symbolikk

Nissen deler opp symbolverdien til Stari Most i tre faser; den originale broen, fraværet, og rekonstruksjonen.⁴⁵ Broen har tjent som et symbol på nasjonal og kulturhistorisk stolthet, og dens fravær som et symbol på konflikt, tap og traumer. Det markeres altså her skillelinjer som gjør at symbolverdi og verdi generelt kan defineres uavhengig av materialitet. De kan også festes til folks tolkninger av tidsfaser og tilstand et objekt, eller sted befinner seg i. Cornelius J. Holtorf bekrefter dette i sin teoretisering av menneskers deltagelse rundt arkeologiske utgravinger, hvor han påpeker at det ofte ikke er alder, autentisitet eller stemning som er essensen ved slike steder som dominerer, men heller fenomen skapt av mennesket ut fra holdninger og erfaringer.⁴⁶ Eksempelvis selverdi og selvbekreftelse. Likt som dette er også symbolikk og symbolverdi fenomener skapt av mennesker ut fra behov og ideologier. Ved traumatiske hendelser dukker det ofte opp et behov for å minnes og løfte frem historien om ofrene.

Symbolikk er rent teknisk kun noe som representerer noe annet. Spesifiseringen av

⁴³ Nissen 2014:214.

⁴⁴ <<http://whc.unesco.org/en/list/946>>, «Old bridge area of the old city of Mostar», u.å., (sist aksessert 01.05.2017).

⁴⁵ Nissen 2014:215.

⁴⁶ Cornelius J. Holtorf, «Is the past a non-renewable resource?», i Fairclough, Harrison, et.al (ed), *The heritage reader*, 2008:126.

symbolikken bunner ut i konstruksjonen vi mennesker skaper eller hva som er naturlig ut ifra hvilken historie som dominerer. Den gjenreiste broen i Mostar kan i dag stå som et symbol på gjenreising, standhaftighet eller motstandskamp. Det kan også diskuteres at på grunnlag av de seneste hendelsene har den kanskje mistet sitt sin opprinnelige symbolikk eller at denne er blitt skiftet ut. Mulig er det den historiske fasen som er mest fremtredende som også dominerer symbolikken i dagens byggverk. Slik er det eksempelvis med fangeleire etter andre verdenskrig. I boken «Fortiden i nåtiden» skriver Jon Reitan at leire som Dachau, Ravensbrück og Auschwitz, står som symboler på ikke bare gjennomføringen av Holocaust, men også som et symbol på en absolutt ondskap som omtrent mangler sidestykke i menneskes historie slik vi kjenner den.⁴⁷ Også på Falstad har symbolikk fått fotfeste. Under den offisielle åpningen av «Falstadsenteret museum og menneskerettighetscenter» i 2006 uttalte daværende utenriksminister Jonas Gahr Støre:

Bygninger, monumenter og symboler skapes gjennom valg og handlinger. Det er også i vår makt å endre eller utvide symbolenes betydning og innhold: Til å bli minnesmerker, minnesteder; steder for erfaring, fortelling, formidling og læring. Dette skjer nå med Falstad. Vi gjør noe med dette stedet. Stedet blir et nasjonalt opplærings- og dokumentasjonssenter for krigens fangehistorie og menneskerettigheter. Mange års arbeid er brakt- ikke til en slutt- men til en ny startstrek.⁴⁸

I sin tale antyder Støre at Falstad blir ilagt symbolisme og at det er mennesker som først og fremst styrer denne prosessen. Dette bekreftes av Holtorf i hans poeng at steder ikke må tolkes som opphavet til kulturelle innvirkninger, men heller som et sluttprodukt skapt fra disse innvirkningene.⁴⁹ Kan sted, symbolikk, funksjon og historisk kontinuitet bære det autentiske uttrykket videre? Med Falstad minnelandskap som eksempel vil oppgaven utover undersøke ulike forståelser og perspektiv rundt disse begrepene.

⁴⁷Jon Reitan, «Nazileirene i den norske historiebevissthet», i Claudia Lenz og Trond Risto Nilsen, (red), *Fortiden i Nåtiden*, 2011:51.

⁴⁸ Reitan 2011:51.

⁴⁹ Holtorf 2008:128.

Kap.3 Falstadlandskapet

Med dette kapittelet ønsker jeg å danne en oversikt over forandringer i det fysiske uttrykket på Falstad kulturlandskap. Kapittelet vil redegjøre for kulturlandskapsbegrepet samt inneholde en kortfattet oppsummering av historien til stedet.

3.1 Kultur- og minnelandskap

Den generelle tolkningen av kulturlandskap er et landskap med spor etter menneskelige handlinger.⁵⁰ Et landskap opphører å være naturlig så fort dette formes eller berøres av mennesker. Det kan eksempelvis være i form av oppdyrking, skoghogst eller bebyggelse. I Michael Jones' geografiske artikkel om kulturlandskap i Norge er et landskap med kulturarv definert på lik linje med kulturlandskap, men med hovedfokuset rettet mot monumenter eller historiske byggverk. Han legger videre frem at det fysiske landskapet ikke kan utskilles fra meningen eller symbolikken knyttet til det. Det å anerkjenne dette gjør at begrepet kulturlandskap også må utvides til å inkludere mentalt landskap.⁵¹ Her er Jones innom teorigrunnet til Nora, som tar det et steg lenger og betegner landskapet som virtuelt. Minnelandskap oppstår når en kollektiv tolkning av den kulturelle fortiden festes til landskapet. Et slikt landskap fungerer som en kanal til fortiden, men kaster også legitimitet over den, ifølge Owen J. Dwyer og Derek H. Aldermann.⁵² I sin analytiske artikkel om minnelandskap, tar geografene blant annet opp minnsteders makt og hvordan denne tilsynelatende autentisk og uproblematisk kan presentere historien. Videre fremmer de at autenticitet slettes ikke er en iboende kvalitet eller tilstand på et sted, men heller en innbilt abstraksjon sårbar for sosial kontroll, forhandling og bestridelse.⁵³ Med det kan autenticitetens makt i et minnelandskap tolkes som en konsekvens av hvordan vi som samfunn har forhandlet den frem.

3.2 Falstads historie

I 1895 opprettes Falstad oppdragelsesanstalt for det som da ble referert til som «vanartede guttebørn» på Ekne. Som en del av datidens norske skolehjembevegelse, representerte

⁵⁰ Michael Jones, "The concept of "cultural landscape – discourse and narratives", i Palang og Fry (ed.) *Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes*, 2003:33.

⁵¹ Jones 2003:32.

⁵² Dwyer, O. J. & D. H. Alderman. *Memorial landscapes: analytic questions and metaphors*. *GeoJournal* 73. 2008:167.

⁵³ Dwyer og Alderman. 2008:168.

institusjonen et svært moderne syn på utdanning og oppdragelse, hvor rehabilitering var i fokus fremfor tukt og straffemetoder.⁵⁴ Hovedbygningen i SS-leiren, som i dag huser Falstadsenteret, ble bygget for å fungere som en særavdeling til skolehjemmet.

I 1941 kom SS på befaring til Ekne. Mellom krigens utbrudd i 1939 og frem til 1941-42 var det en radikal økning i antall interneringer i fangeleirene i Europa og det ble bestemt at flere okkuperte land, Norge inkludert, skulle opprette fangeleire⁵⁵. I Norge står Falstad i krigens dager som én av ca. 500 større og mindre leire og SS-styrte fangeinstitusjoner. SS Strafgefangenelager Falstad var i drift fra 1941 til 1945.⁵⁶

Perioden umiddelbart etter krigen kan sees på som et drastisk vendepunkt. Over nattet gikk landet fra diktatur til demokrati, fra okkupasjon til frihet. Et arbeid ble umiddelbart satt i gang for at de tyske styrkene skulle stilles til rettferd. Omveltningen ble da et punkt hvor den jaktete ble jegeren, som ordtaket lyder. Over natten 8. mai 1945 blir nazileiren omgjort til varetektsfengsel og tvangsarbeidsleir for de som hadde hatt vaktjeneste i leiren, soldater for den tyske front, angivere, NS-medlemmer og andre nazisympatisører fra Midt-Norge. Over 3000 fanger og landsvikdømte satt internert i «Innherrad Tvangsarbeidsleir».⁵⁷

I årene mellom 1959 og 1992 hadde den gule hovedbygningen igjen drift som skolehjem. Skolen åpnet i 1951 huset elever fra Sør-Trøndelag eller Møre- og Romsdal. Denne driften varte frem til 1960 da stedet byttet navn til «Ekne barneskole for evneveike», og fordelt driften mellom den gule hovedbygningen og skolehjemsbygget «Øvergården». Fra 1976 og gjennom de siste årene med skoleinstitusjon het stedet «Eknetun skole». Barneskolen ble avviklet i 1982 men videregående trinn eksisterte frem til 1992.⁵⁸

Fremover i kapittelet vil jeg forsøke å illustrere hvordan uteområdet har gjennomgått endringer i form og uttrykk gjennom alle disse periodene. Figurene som brukes er hovedsakelig hentet fra Falstadsenterets arkiver.

⁵⁴ <<http://falstadsenteret.no/historie/falstad-skolehjem/>>, «Falstad skolehjem», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

⁵⁵ Trond Risto Nilsen og Jon Reitan, *Falstad- Nazileir og landssvikerfengsel*, Trondheim, 2008:20

⁵⁶ <<http://falstadsenteret.no/historie/falstad-fangeleir/>>, «Falstad fangeleir», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

⁵⁷ <<http://falstadsenteret.no/historie/innherad-tvangsarbeidsleir/>>, «Innherrad tvangsarbeidsleir», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

⁵⁸ <<http://falstadsenteret.no/historie/ekne-offentlige-skole/>>, «Ekne offentlige skole», u.å., (sist aksessert 05.05.2017).

1930 – «Ekne skolehjem for vanartede guttebørn»

Fig. 3: «Ekne skolehjem for vanartede guttebørn», 1930.
Foto: Ukjent/Falstadsenteret.

Fotografiet illustrerer Falstadlandskapet á 1930. Hovedbygningen til skolen ligger her mot sør, utenfor fotografiet, på venstre hold. Særavdelingen er formålsbygget for å kunne føre streng kontroll og disiplin med de som oppholdt seg der og ble oppført i 1921.⁵⁹ Bygningen har kvadratisk utforming og en indre borggård med én enkelt inngang. På sørsiden av bygget er det plassert et klokketårn og det umiddelbare landskapet rundt er åpent og ikke preget av inngjerding, restriksjoner eller vakthold. Bildet forteller mye om omgivelsene i skolehjemstiden. Ekne er et ruralt landskap og på denne tiden preget av beskjeden vegetasjon. Området ligger ved kysten og ned mot høyre hjørnet i bildet kan man skimte et mål plassert på en gressplen hvor det står tre mennesker. Noe som vil tilsi det foregikk idrett og aktivitet på området. Det kan også skimtes en bebyggelse eller inngjerding bak hovedbygningen på høyre hold. Dette kan tyde på at allerede på denne tiden var det aktivitet på det området som under leirdriften var indre leir.

⁵⁹ Marek E. Jasinski og Leiv Sem, *Painful heritage- Studies in the Cultural Landscape of the Second World War*, 2015:34.

Fig. 4: SS Strafgefängenenlager Falstad, 1944.
Foto: Ukjent/Falstadsenteret.

På denne tiden tjener særavdelingen til skolehjemmet som hovedbygning i SS Strafgefängenenlager Falstad. Bildet er tatt i 1944 og viser området under styret av SS. Under tyskernes befarings på stedet i 1941 var det det rurale landskapet, tilgang på sjø- og jernbanetransport samt bygningens formålsrettede utforming som gjorde at tyskerne anslo dette som et egnet sted for en fangeleir.

Indre leirrområde er inngjerdet og inkluderer her hovedbygningen, to fangebrakker mot høyre i bildet, oppstillingsplassen mellom hovedbygg og brakker, samt mindre driftsbygninger plassert rundt ved flaggstangen. På nordsiden av hovedbygningen ser man skillet mellom indre og ytre leir. Her gikk hovedveien inn til leiren, og her var hovedporten plassert. Ytre leirrområdet er også inngjerdet og inkluderer et verksted og grisehus eller ruralt driftsbygg. Det eneste leirelementet som befant seg utenfor inngjerdingen til noen av områdene var kommandantboligen, som kan skimtes i bakgrunnen. I dette bilde kan man også se vaktårn og hvordan vegetasjonen er blitt redusert fra 1930.

Modell av SS Strafgefängenenlager Falstad

Fig. 5: Modell av SS Strafgefängenenlager Falstad.
Foto: Arne Langås

Her ser man fangeleiren fra øst. Bildet er av en modell laget av en tidligere falstadfange som er blitt gitt til museet som gave.⁶⁰ Modellen står nå som en del av den permanente utstillingen «Ansikt til ansikt» i kjelleren på Falstadsenteret. Fra dette perspektivet ser man tydeligere skillet mellom indre og ytre leirrområde i tillegg til at man kan skimte andre landskapselementer, som veksthus og åkerlapp. Det kommer også tydeligere frem at piggrådsgjerdet er dobbelt og at det fantes minst to vaktårn. Kommandantboligen kan skimtes mot øvre høyre hjørne, naturlig skilt fra resten av området av Eknebekken.

Modellen er basert på én persons erindring av stedet. Forskjeller i gjengivelsen av gjerdet kan tyde på at man må ha et kritisk blick på modellen som kilde. Modellen presenterer gjerdet med tilsynelatende lik høyde som hovedbygningen. På fotografiene er ikke dette leirelementet like voldsomt og det kan antas at modellen representerer først og fremst personens erindring av fangenskapet fremfor korrekt gjengivelse av historien. Ved å sammenligne modellen med flyfotografiet fra 1953 er det også tydelig at landskapet er annerledes. Dette kan ses på Eknebekken og kommandantboligen, som er gjengitt ulikt på modellen en fra fotografiet.

⁶⁰Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

1945- 1949 – Innherrad tvangsarbeidsleir

Fig. 6: Innherrad Tvangsarbeidsleir, 1945.
Foto: Ukjent/Falstadsenteret.

Umiddelbart etter frigjøringen 8 mai ble leiren forvandlet til et varetektsfengsel og tvangsarbeidsleir for personer mistenkt for landssvik. Bildet er fra 1945 og viser på det heiste norske flagget et leiren ikke lenger er under SS-styre. Det har ikke blitt foretatt store bygningsmessige endringer fra tiden med SS-styre og frem til dette bildet ble tatt. Hovedbygningen og de andre leirelementene fremstår som like og uforandret. Inngjerdingen er heller ikke flyttet og vakttårnene står fortsatt. Den største forandringen her er at de fangede nå er frigjort og at deres vakter nå er under vakthold.

Det at stedet nå gikk fra okkupert til frigjort, fra krig til fredstid, kan tolkes som å ha fått etterfølger for det virtuelle landskapet fremfor det materielle. Hendelsen setter sitt preg på den helhetlige nasjonale kulturarven, hvor de okkuperte kommer ut som seierherrer og det industrielle krigsmaskineri nå må bøte for sine handlinger. Forandringer i et minnelandskap er således ikke automatisk materielle, men også veldig ofte preget av det emosjonelle og det symbolske på et virtuelt nivå.

1953 – Ekne offentlige barneskole for evneveike

Fig. 7: Ekne offentlige skole, 1953.
Foto: Widerøe/Falstadsenteret.

Etter at flere år med leirdrift ble avviklet, gikk stedet tilbake til å huse skoledrift. Bildet viser Ekne offentlige skolebarneskole fra 1953, hvor området sees fra øst.⁶¹ Vaktårn og brakker ble fjernet mellom 1945-1950 men det kan fortsatt skimtes spor av fangebrakkene øst for hovedbygningen.⁶² Piggtrådgjerdet er også blitt fjernet og erstattet med noe som her fremstår som et plankegjerde. Foruten hovedbygningen er flaggstangen, verkstedet og et drivhus bevart. I dette bildeeksempelet kan man med hjelp fra perspektivet tydelig se likheter og ulikheter mellom fotografi og modell. Den mest påtrengende forskjellen er avstanden mellom leirområdet og kommandantboligen samt hvordan bekken snor seg gjennom landskapet. En av de større forandringen fra tidligere perioder er at hovedbygningen fikk en andre etasje i ca. 1950.⁶³ Selve utformingen på tak og klokketårn er beholdt men bygningen er altså blitt hevet.

⁶¹ <<http://falstadsenteret.no/historie/ekne-offentlige-skole/>>, «Ekne offentlige skole», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

⁶² Jasinski og Seim 2015:34.

⁶³ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

Fig. 8: Ekne offentlige skole før 1980.
Foto: Ukjent/Mestrings- og læringscenteret (Falstad nedre).

Barneskolen ble nedlagt i 1962 men skolens videregående trinn er på denne tiden fortsatt i drift, og stedet bytter navn til «Eknetun skole» i 1976.⁶⁴ I dette fotografiet kommer økningen i bygningsmasse tydelig frem. Hovedbygningen fremstår stilisert i henhold til tidligere tidsperioder, i og med at klokken er fjernet fra klokketårnet, og man kan ikke skimte sprosser på vinduene. I skrivende stund er bygningen gulmalt men her altså malt i hvitt. Man kan også se at de tidligere leirelementene er så godt som totalt fraværende, ikke en gang en markering eller inntrykk i landskapet. Fangebrakker og vaktårn er erstattet med svinghusker og andre lekeapparater man venter å finne utenfor en skole. Piggtrådgjerder er byttet ut med buskerekker av nyperose og det er minimalt med grus og stein på det som var indre leirområde. Utover dette fremstår landskapet frodig og uten elementer som kan gi assosiasjoner til krigsårene.

⁶⁴ <<http://falstadsenteret.no/historie/ekne-offentlige-skole/>>, «Ekne offentlige skole», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

Fig. 9: Falstadsenteret- museum og menneskerettighetscenter 2012.
Foto: Falstadsenteret.

Dette fotografiet viser hovedbygningen og landskapet rundt i 2012, seks år etter at Falstadsenteret flyttet inn.⁶⁵ Det som først og fremst utpeker seg i dette bildet er forandringene i vegetasjonen. Stedet er blitt mer frodig. Det kan også være mulig at bildet er tatt på vår/sommerhalvåret, som vil ha en klar innvirkning på dette. Foruten problemene som gjengroing byr på kan det også være hjelpelig. I dette eksempelet ser vi at vegetasjon markere gamle leirelementer. På sørsiden av bygningen kan de tydes spor etter de to fangebrakkene ved at det er nå er to forhøyninger i gresset. Dette er gjort med nettopp dette formålet; en enkel og naturlig midlertidig representasjon. Videre er vegetasjonen dessverre for tett til at man kan se de andre driftsbygningene som finnes på området, men fargen på både vegger og tak på hovedbygningen kan oppfattes. I 2001 går hovedbygningen gjennom enda en forandring og får sin gulfarge.⁶⁶ Området er fortsatt omkranset av en hekk, og ikke gjerder. Det blir også fremvist at Ekne fortsatt er et ruralt landskap med frodig vegetasjon.

⁶⁵ <<http://falstadsenteret.no/historie/falstadsenteret/>>, «Falstadsenteret», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

⁶⁶ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

3.3 Falstadskogen

Fig. 10: Monument av Odd Hilt ved Falstadskogen.
Foto: Stine H. Runden

Falstadskogen ligger ca. 1 km øst for leiområdet og fungerer i dag som et minneste, men også som gravsted. Det er antatt at mellom 200 og 300 fanger med flere forskjellige nasjonaliteter ble henrettet i Falstadskogen i løpet av SS-årene.

Hovedsakelig var dette fanger fra tidligere Jugoslavia og Sovjetunionen.⁶⁷ Odd Hilt's monument, avdekket i 1947 viser hvordan monumenter ofte brukes til heroisering av historien.⁶⁸ Hilt fremviser samhold, standhaftighet og liv i sin presentasjon av fangene.

Vaktene blir illustrert som kalde, harde og ansiktsløse, kun en del av mørkt maskineri. 16 år senere avdekkes Gunnar Jansons pyramidemonument i Falstadskogen.⁶⁹ Pyramidesteinene markerer massegraver og monumentets form fremstår enklere enn ved Hilt's utforming. Monumentenes betydning og formål er skapt ut av verdier gitt i deres egen samtid og således er uttrykksformen blitt konstruert. Mellom de ulike utformingene kan det tydes en utvikling fra klar symbolikk til et mer stilisert kunstuttrykk.

Fig. 11: Gunnar Jansons pyramidemonument plassert som markører for massegraver i Falstadskogen.
Foto: Stine H. Runden, 2015.

⁶⁷ Risto Nilsen og Reitan 2008:97.

⁶⁸ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

⁶⁹ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

3.4 Dagens krigskulturlandskap

Flere av leirene etter andre verdenskrig i Europa ble helt eller delvis revet etter krigen. I dag eksisterer det derfor få spor etter disse. Falstad har med det et relativt unikt potensiale for nasjonal og internasjonal «på stedet»- formidling av norsk krigsfangehistorie, hvor utforming av landskapet kan spille en stor rolle. Falstadlandskapet slik det fremstår i dag viser få synlige spor av denne historien, hvor det først og fremst er skog og jordbruk som dominerer.

Leirområdet, skogen, steinbruddet, og kommandantboligen er gjenstående deler av leiren som i dag ligger på en større flate omkranset av skogkledde åser. Ekneelven svinger seg gjennom dette landskapet fra sør til Falstadbukta i nord. Fra Falstadskogen og mot fjorden finnes det en siktlinje over landskapet hvor leirområdet er sentralt plassert. Det finnes ingen umiddelbar synlig sammenheng mellom de to annet enn et retningskilt plassert ved et veikryss før man kommer til området. I dag blir landskapet brukt som turområdet og jordbruksareal av lokalbefolkningen. Noe som kan ha konsekvenser for opplevelsen av landskapet er at de fleste besøkende benytter seg av bil for å bevege seg mellom leiren og Falstadskogen. Dette kan skape en følelse av distanse mellom de to delene av minnelandskapet. Området ble også så godt som strippet for vegetasjon i årene stedet fungerte som nazileir og landssvikerfengsel, men i dag er flere av de gamle leirelementene markert med grønne vekster. Dette kan gjøre at landskapet oppleves idyllisk eller estetisk vakkert, noe det kan være problematisk å gjøre inngrep i.

I neste kapittel presenteres planene for uteområdet-indre leir i sin helhet. Jeg vil også gå i detalj for å vise hvordan hvert enkelt element skal bli konstruert for å fortelle, illustrere og symbolisere ulike deler av fange- og leirhistorien.

Kap. 4 «Uteområdet – indre leir»

Falstad er unik i nasjonal sammenheng og en del av en flerkulturell og felleseuropeisk kulturarv. Det nevnes i prosjektskissen at denne karakteristikken er en av flere som legges til grunn for utarbeidelsen av planene for uteområdet. Leiren var den eneste i Norge som hadde direkte forbindelseslinjer med den nazistiske politikken i Europa og Holocaust. I løpet av årene leiren var i drift satt det omtrent 900 utenlandske fanger fordelt på 12 ulike nasjonaliteter i fangenskap på Falstad.⁷⁰ Samlingen av østeuropeiske fanger var anslagsvis større enn i andre norske leire. I dag arbeider Falstadsenteret med flere internasjonale prosjekter hvor synliggjøring av krigsminner og vanskelig kulturarv står i sentrum. Overordnet mål for prosjekt «Uteområdet- indre leir» er å styrke Falstad som kunnskap- og formidlingsarena.⁷¹ Prosjektbeskrivelse og konseptskisse for planene er utarbeidet i et samarbeid mellom Falstadsenteret og arkitektkontoret Jensen & Skodvin arkitekter AS.

Opprinnelig skulle arbeidet med uteområdet på Falstad startes med et forprosjekt i løpet av høsten 2011. Tidsplanen ble derimot endret som følge av senterets kjøp av kommandantboligen fra privat eie, samt Statsbygg og Riksantikvarens arbeid med Landsverneplan og fredning for statlige eiendommer. Det ble heller besluttet at det skulle settes opp midlertidige informasjonsskilt på uteområdet frem til videre planer kunne utvikles.⁷² Våren 2014 vedtok styret i Stiftelsen Falstadsenteret en helhetlig plan for utviklingen av Falstad minnelandskap. Det ble i november/desember 2014 gjennomført en idékonkurranse i samarbeid med representanter fra arkitekturrådet i Norske Turistveier der tre arkitektkontor presenterte sine forslag. Det ble bestemt av en jury bestående av representanter fra Statsbygg Midt-Norge, Stiftelsen Falstadsenteret og Norske Turistveier at Jensen & Skodvin fremla det beste forslaget.⁷³ Arkitektkontoret har vunnet priser for sitt arbeid med blant annet Juvet landskapshotell og Tautra kloster.⁷⁴ Presentasjonen av planene er basert på arkitektkontorets konseptskisse som viser utformingen av området.

Utgangspunktet for arbeidet har vært å skape fysiske rammer som ivaretar behovene til flere brukergrupper. Senteret har omtrent 11.000 besøkende hvert år, hvor ca.6000 er elever og

⁷⁰ Risto Nilsen og Reitan 2008:45-46.

⁷¹ Prosjektbeskrivelse, *Falstad Minnelandskap – Utvikling av Falstad som læringsarena og attraksjon*, 2015:1.

⁷² Prosjekt Uteområdet saksgang og styrevedtak. *Sak 14/13 Uteområdet og helhetlig plan*. 2009-2014:14.

⁷³ Prosjektbeskrivelse 2015:2

⁷⁴ <http://jsa.no/awards>, «Architectural awards and nominations for built work», (sist aksessert 02.02.2017).

studenter. Planene skal legge til rette for videre utvikling av Falstad som minnested, og samtidig styrke senterets samfunnsoppdrag knyttet til undervisning og forskning. Senteret skal fungere som et nyskapende, internasjonalt og tverrfaglig kompetansemiljø for krigens fangehistorie, erindringskultur og menneskerettigheter. Stedets opplevelsesverdi som krigsminne skal økes betraktelig med bedre tilrettelegging og synliggjøring av det fysiske uterommet.⁷⁵

I prosjektbeskrivelsen for planene oppføres det følgende mål for prosjektet:

- Falstad skal styrkes som demokratisk læringsarena og pedagogisk møteplass for de unge.
- Leirområdet skal gjøres mer lesbart og tydelig som nasjonalt krigskulturminne og supplere Falstadskogen som minnested.
- Prosjektet skal utvikle og implementere digitale verktøy i formidling og undervisning.
- Prosjektet skal etablere et åpent og inkluderende rom for ettertanke, refleksjon og sorgbearbeiding både for etterkommere og allmennheten samtidig som det opprettholdes respekt for ofrene for nazistenes leirsystem i Norge.
- Prosjektet skal inneholde en minnehage som representerer solidaritet, vennskap, framtid, frihet og håp.
- Falstads attraksjon som reisemål regionalt, nasjonalt og internasjonalt skal styrkes.
- Prosjektet skal legge til rette for «Ytre pilgrimsleden» og sørge for at Falstad kan bli et viktig møtepunkt på ruten fra Stiklestad, Levanger, Frosta og Trondheim.⁷⁶

4.1 Illustrert gjennomgang av planene

Fra oktober 1941 var fangeleirens sentrum omgitt av piggtrådgjerder og skilt i indre og ytre leirområde. Ytre område hadde verksted, grisehus og diverse driftsbygninger. Indre leir inkluderte hovedbygningen, en oppstillingsplass, fangebrakker og et fåtall mindre driftsbygninger. Kommandantboligen befant seg utenfor inngjerdingen, på andre siden av Eknebekken. Tiltaket består av fem forskjellige elementer i indre leirlandskap som skal bidra til å synliggjøre hendelsene som har funnet sted på Falstad. At hvert av tiltakene både har historiske referanser og kan fungere i en formidlingsammenheng har vært avgjørende.⁷⁷

⁷⁵ Prosjektbeskrivelse 2015:2.

⁷⁶ Prosjektbeskrivelse 2015:3.

⁷⁷ Jensen & Skodvin, *Konseptskisse indre leir*, 2015:2.

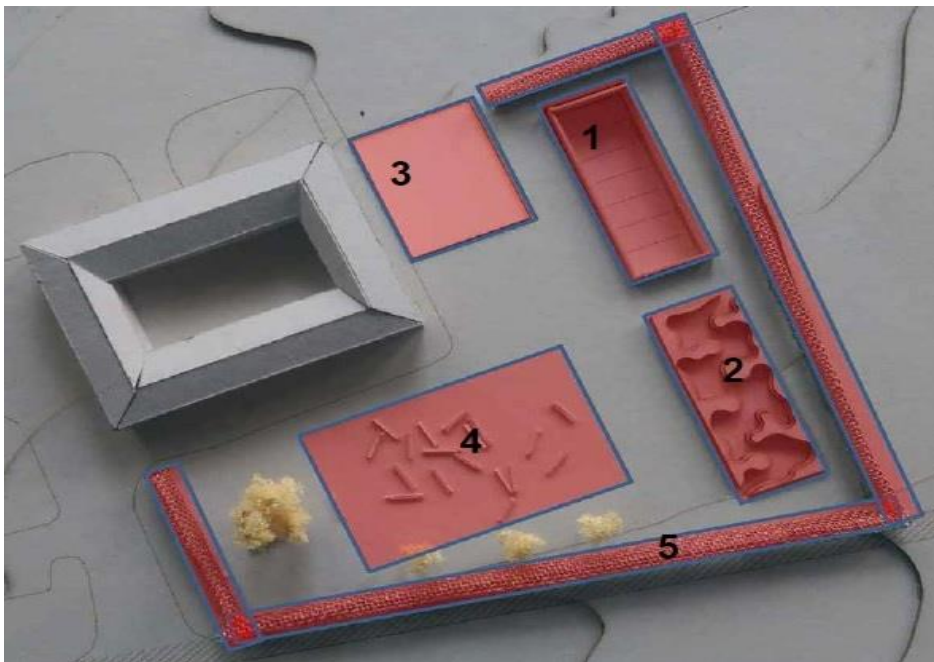

Fig. 12: Oversikt over «Uteområdet – indre leir» med alle fem elementer.
Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

«Uteområdet – indre leir» inkluderer følgende leirelementer:

1. **Minnekammeret** – et minneste senket ned i bakken der fangebrakke 2 lå, med alle de 4000 navnene til samtlige fanger inngravert i veggene i kronologisk rekkefølge.
2. **Minnehagen** – en frodig hage plassert der fangebrakke 1 en gang lå. Skapt for å kunne gi assosiasjoner til andre aspekter ved fangenskap med lik geometrisk utforming som minnekammeret.
3. **Oppstillingsplassen** – i dag er området en del av parkeringsplassen men det vil gjøres et forsøk på å reetablere plassen som den var når den fungerte som oppstillingsplass for fangene under leirårene.
4. **Steinbruddsparken** – et parkområde som vil bestå av benker støpt i betong og med tilslag av grus- og steinrester som ligger igjen i steinbruddet utenfor leiren.
5. **Gjerdet** – en reetablering av utvalgte elementer ved det opprinnelige gjerdet. Det er dobbelt men har ikke piggråd, som det originale gjerdet hadde.

Minnekammeret

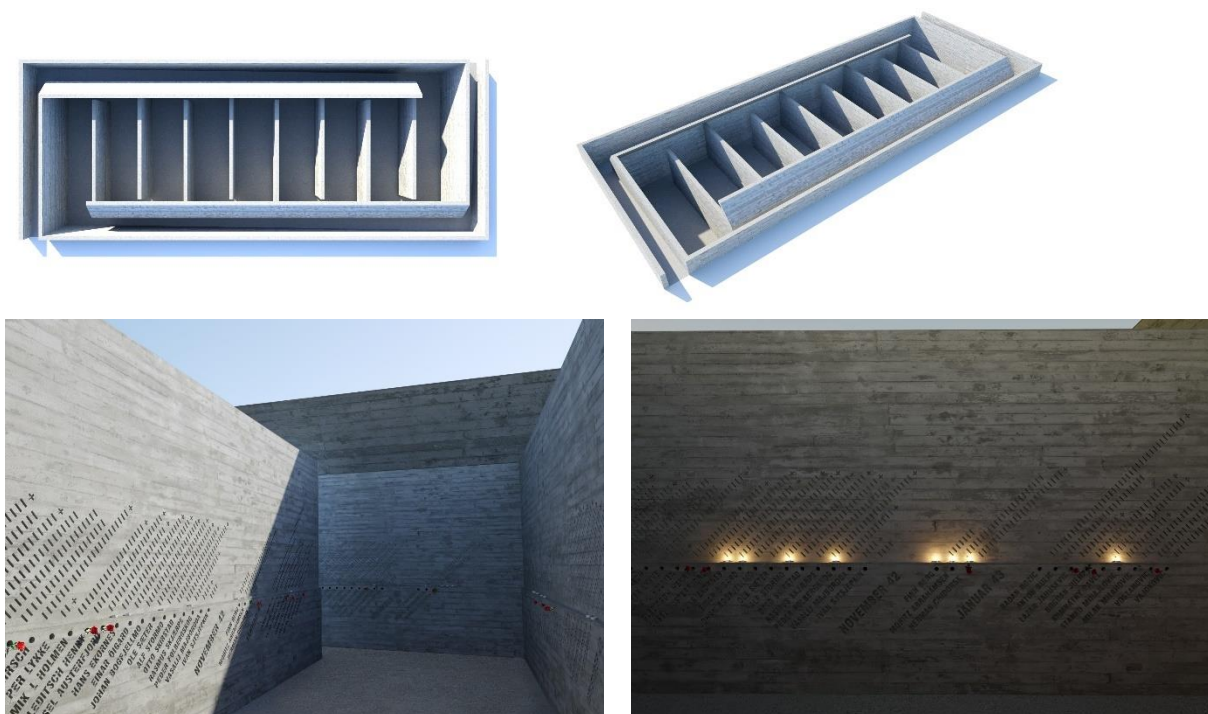

Fig. 13: Minnekammeret, detalj.
Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

I nøyaktig samme planposisjon som fangebrakke to er minnekammeret senket ned til et gulvnivå på 3,5 meter ned i bakken og bygget av ubehandlet betong. For å kunne ta seg inn og ut av kammeret finnes det to ramper med 1:20 helning plassert på hver kortsida av konstruksjonen. Selve byggverket er en vandring forbi vegger med alle fangenes navn oppført kronologisk etter når de ble satt i fangenskap i leiren. Monumentet er designet uten tak eller annen form for klimabeskyttelse. Med dette delprosjektet har det vært et mål å synliggjøre og individualisere hver enkelt fange. I planene er det foreslått å inkludere en hylle mellom fangens navn og strekene, som angir lengden på fangenskapet. Hyllen tilegner minnekammeret et ekstra minneelement i form av muligheten til å plassere en rose eller et lys til minne om denne personen. Det er også foreslått at det lages hull mellom navn og streker for plassering av blomster. For at kronologien skal lettere kunne oppfattes er navnene oppført i en 45 graders vinkel. Et kryss plassert etter angivelsen av lengden på fangenskapet til fangen skal symbolisere «henrettet».⁷⁸

⁷⁸ Konseptskisse 2015:4-6.

Minnehagen

Fig. 14: Minnehagen, detalj.
Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Likt som kammeret er minnehagen også plassert der fangebrakkene en gang lå. Hagen vil bli plassert over fangebrakke en. Den har samme planposisjon, størrelse og geometrisk utforming som minnekammeret, men er til motsetning ikke senket 3,5 m ned i grunnen. Et annen trekk er at hagen har elementer i tre, ikke betong. Konstruksjonen ligger på terrengplan, har en inngang, en utgang og flere motstående element som fletter seg inn i hverandre. Det er foreslått benker på sidevegger og hver side av midtarealet for opphold. Prosjektet er tenkt som en frodig hage som skal innby til refleksjon, samt gi assosiasjoner til andre, ofte positive sider ved fangenskapet. Planene omfatter også en anlegges en rekke ulike planter med egenskaper som gjør at de blomstrer til forskjellige tider på året, som i tillegg bevarer sin blomstring utover vinteren.⁷⁹

⁷⁹ Konseptskisse 2015:7-8.

Oppstillingsplassen

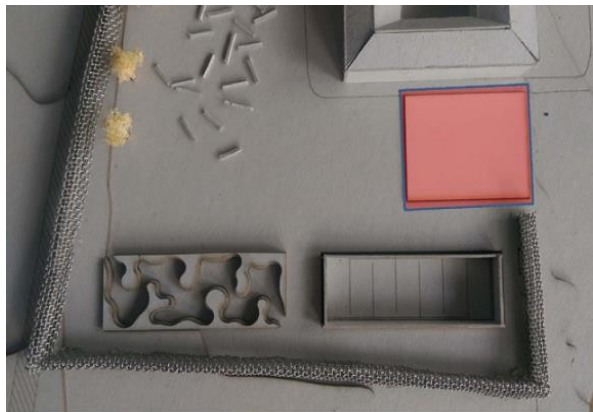

Fig. 15: Øverst: Oppstilling Innherrad Tvangsarbeidsleir.
Foto: Falstadsenteret.
Nederst: oppstillingsplassen, detalj.
Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

I dag er oppstillingsplassen en del av parkeringsområdet på Falstad og synliggjøres ved hjelp av oppsatte bilder og informasjonsplaketter. Oppstillingsplassen foreslås i prosjektet som en fri reetablering av området der fangene måtte møte hver morgen for opprop og kontroll. Planene fremlegger at plassen skal fremstå stramt avgrenset og dekket av hvit grus. Denne konstruksjonen skal være symbolsk preget og skal som et bilde på det autoritære systemets kontrollrutiner. Oppstillingsplassen skal illustrere det monumentale ved prosedyren med oppstilling. Det er tenkt at besøkende grupper kan ledes til dette stedet og høre fortellinger om hvordan fangene ble sendt til forskjellige steder og til forskjellige skjebner i landskapet rundt leiren.⁸⁰

⁸⁰ Konseptskisse 2015:9.

Steinbruddsparken

Fig. 16: Steinbruddsparken, detalj.

Opp venstre: steinbruddet vest for hovedbygningen ved foten av «Middagsåsen».

Foto: Skjermdump/Google.

Ned venstre: steinbruddsparkens plassering i planene for «Uteområdet-indre leir», detalj.

Til høyre: den planlagte steinbruddsparken lagt sør for hovedbygningen, detalj.

Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Som en del av arbeidsfordelingen i leiren hadde noen fanger tillatelse til å arbeide utenfor piggrådegjerdene. Noen fikk arbeide på gårdene i lokalsamfunnet, hvor det vanket goder som ekstra mat eller innsmuglede brev og kjærester. Arbeidet bestod ofte i forefallende gårdsarbeid eller tømmerhogst. Det ble også opprettet et steinbrudd som ble en del av arbeidet utenfor gjerdene. Steinbruddet befant seg omtrent 100 meter vest for leiren.⁸¹ I planene er det foreslått at stein fra dette bruddet skal benyttes som tilslag i betongen til støpning av benker. Disse skal plasseres på området foran hovedinngangen, hvor «Steinbruddsparken» skal anlegges. Parken skal benyttes som et utgangspunkt for formidling av straffearbeidet som foregikk på Falstad.⁸²

⁸¹ Jasinski og Sem 2015:35.

⁸² Konseptskisse 2015:10.

Gjerdet

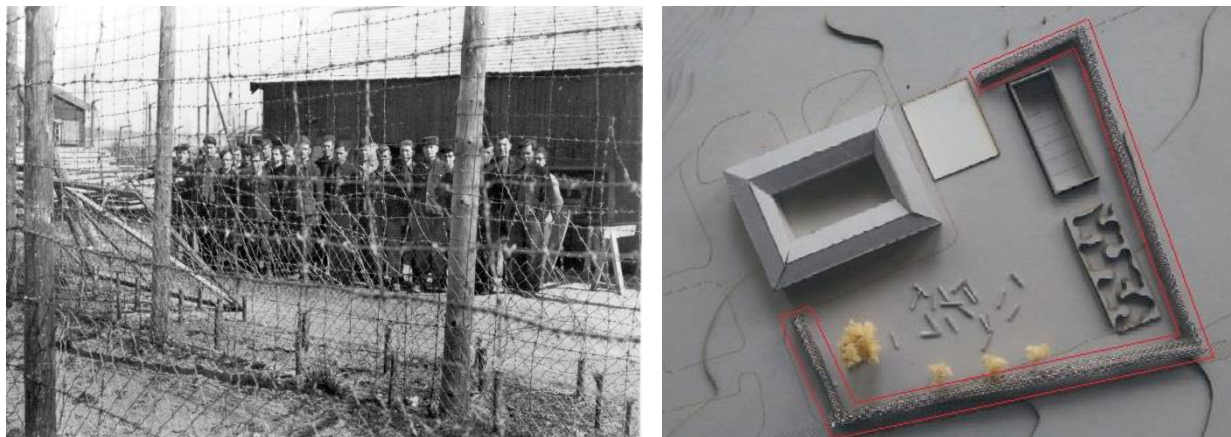

Fig. 17: Gjerdet, detalj.
Foto: Falstadsenteret/ukjent.
Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Inngjerdingen i leiren var vaktens ytterste kontroll over fangene. Det var oppført et gjerde som omkranset det indre leirområdet og et som gikk rundt hele det ytre leirområdet. Dette inkluderte driftsbygninger som grisehus og bilverksted. Gjerdene hadde doble vegger/lag og piggråd på toppen. Den øverste delen av gjerdestolpene var i tillegg bøyd innover. Dermed var det spesielt vanskelig for fangene å forestille seg en rømningsaksjon.

I planene for uteområdet er det foreslått at gjerdet for det indre leirområdet skal reetableres. I dag finnes tre- og buskrekker der gjerdet en gang stod. Det kan være vanskelig å se for seg området som inngjerdet med mindre man har kunnskap om stedet fra før. Det planlegges å oppføre et nytt gjerde med doble vegger/lag med en bredde mellom på 1,54 meter. I stedet for at øvre del av gjerdestolpene er bøyd innover skal det bygges et «tak» mellom de to lagene/veggene, som vil ha en åpning i hver ende. Materialene som vil bli brukt er enkle stålrør og stålnetting, og det vil ikke brukes piggråd. Tanken er at reetableringen av gjerdet skal legge til rette for formidling om både frihetsberøvelse og kontakten fangene hadde med lokalsamfunnet og omverdenen.⁸³

Tilrettelegging av uteområdet kan gi en del utfordringer, ikke bare av praktisk men også av teoretisk art. Dette ønsker jeg å gå grundigere inn på i neste kapittel.

⁸³ Konseptskisse 2015:11.

Kap.5 Planene for uteområdet – en analytisk drøfting

Innhold og formål med planene for «Uteområdet – indre leir» har blitt gjennomgått og illustrert i forrige kapittel, men vil her bli gjennomgått ut fra et analytisk perspektiv. I dette kapitlet vil jeg drøfte planene opp mot oppgavens autentisitet- og minneteori som er presentert i kapittel to. Spørsmål som vil bli forsøkt besvart er følgende:

- Hva er innholdet og formålet med planene?
- Hvordan er hensynet til autentisitet ivaretatt i planene?
- Hvordan kan planene tenkes å påvirke minnet som er knyttet til Falstad som minneste?

5.1 Innhold og formål

I første delkapittel ønsker jeg å gå grundigere igjennom innhold og formål i planene. Det vil være fokus på hvilke deler av Falstads historie som blir synliggjort på bekostning av andre og hvordan planene relaterer seg til den faktiske fortiden. Jeg vil også se på hvordan planene forholder seg til internasjonale rammeverk, samt belyse i hvilken grad planene innebærer nykonstruksjoner.

Planene med uteområdet vil innebære store fysiske endringer, men Falstadsenteret tar sikte på å først og fremst styrke minnelandskapet på flere måter. Leirområdet skal blant annet tydeliggjøres og fremstå lettere lesbart som internasjonalt krigsminne. Falstads attraksjon som reisemål skal økes og samtidig skal det legges til rette for videre utvikling av stedet som arena for undervisning og kunnskapsformidling.⁸⁴ Ved å endre på det fysiske uttrykket på stedet ønsker Falstadsenteret å forbedre og forsterke sitt formidlingskonsept, øke opplevelsesverdier samt øke samarbeidet med nasjonale og internasjonale forskningsmiljø.⁸⁵ De nye elementene i Falstad minnelandskap skal inspirere til nytenking og refleksjon rundt krigshistorie. Som besøkende skal man ikke bare ta inn over seg nye inntrykk men også danne disse på nye måter. Planene presenterer et ferdigstilt prosjekt som tar sikte på å nå ut til bestemte målgrupper. Dette er blant annet utdanningsmiljøer, etterkommere og pårørende av tidligere fanger, samt allmennheten.⁸⁶ Det er altså et ønske i planene at nye Falstad minnelandskap skal

⁸⁴ Prosjektbeskrivelse 2015:3.

⁸⁵ Prosjektbeskrivelse 2015:4.

⁸⁶ Prosjektbeskrivelse 2015:4.

kunne omfatte en stor bredde av både besøkende og brukere av stedet.

Selv om stedet har historiske lag både fra skolehjemstid og landssvikeroppjøret etter krigen, kommer det klart frem i planene at det er Falstad som krigsminne som skal videreutvikles. Det nevnes ingen ting i planene om inkludering av andre deler av historien. Det at det først og fremst er fange- og leirhistorien som skal synliggjøres er et naturlig steg i og med at valget om å fremheve Falstad som krigsminne ble tatt allerede ved oppstarten av arbeidet med Falstadsenteret i 2000.⁸⁷ Det er innenfor dette temaet Falstad har utviklet seg siden, som kunnskapsinstitusjon, menneskerettighetssenter og minnested.

Reetablering og nykonstruksjoner

Planene utpeker to elementer som klare reetableringer; gjerdet og oppstillingsplassen. Ved å gjenskape disse to konstruksjonene vil stedets krigshistorie fremstå tydeligere. Da særdeles med tanke på gjerdet. Det at området mangler åpenbare fysiske levninger fra leiren, har ved gjentatte tilfeller blitt påpekt av besøkende.⁸⁸ Vil det derimot være mulig å bevare stedets autentiske uttrykk ved å implementere reetableringer i landskapet? Dette er en problematikk som vil bli gjennomgått fremover i kapittelet.

I planene presenteres det tre elementer som fremstår som nykonstruksjoner: minnekammeret, minnehagen og steinbruddsparken. Minnekammeret og minnehagen har visuelle koblinger til tidligere leirelementer i og med at de er plassert der de tidligere fangebrakkene lå og er gitt samme geometriske utforming. Steinbruddsparken derimot, har ingen logisk plassering innenfor leirområdet. Det opprinnelige steinbruddet var plassert utenfor gjerdene, ca. 100 m sør for leirområdet, der det fungerte som arbeidssted for de fangene som hadde tilgang til arbeid utenfor leiren. Steinbruddsparken blir da å betrakte som et fremmedelement i minnelandskapet Falstad slik det er plassert i «Uteområdet – indre leir», og historien rundt steinbruddet fjernes fra sin opprinnelige kontekst.

Symbolikk

I en rapport utarbeidet av tidligere direktør Tone Jørstad og resten av prosjektgruppen for planene, blir det tydeliggjort at inspirasjon fra andre lignende minnelandskap har vært viktig.

⁸⁷ Undersøkelse Tone Jørstad og Jon Reitan, 27.03.2017.

⁸⁸ Undersøkelse Tone Jørstad og Jon Reitan, 27.03.2017.

Ønsket felles karakteristikkk for referanseprosjektene er blant annet at det eksisterer «på stedet»-pedagogikk, rekonstruksjon av infrastruktur, symbolisering/making av infrastruktur samt nybygg og tilrettelegging av leirens topografi for publikum. Blant disse referanseprosjektene finner vi blant annet de tidligere leirene Dachau og Bergen-Belsen. Begge er eksempler på minnesteder som tar i bruk symbolikk, markering og delvis rekonstruksjon i historieformidlingen.⁸⁹

Planene fremmer bruken av symbolikk som et virkemiddel i flere av elementene. Oppstillingsplassen er mulig mest preget av dette. Ved å ta i bruk enkle virkemidler vil man legge til rette for en symbolsk presentasjon av det monumentale og autoritære ved prosedyren med oppstilling. Eksempelvis foreslås det i konseptskissen at plassen dekkes av hvit grus og at denne skal fremstå så stramt avgrenset som mulig.⁹⁰ Symbolikk er også presentert i et av målene. Det nevnes i prosjektbeskrivelsen at minnehagen skal representere vennskap, solidaritet, frihet, håp og framtid.⁹¹ Hagen skal inneholde ulike planter og blomster, fremstå frodig og innby til refleksjon over andre aspekter ved fangenskapet.⁹² Selv tolker jeg bruken av de ulike plantene og blomstene som en symbolsk representasjon av demokratiske verdier, og frodigheten som symbol på kulturelt mangfold. Å legge til rette for slik symboltenking kan kanskje hjelpe besøkende forestille seg deler av historien som representativt for det totale bildet. På den måten kan ganske komplisert historie minimeres til håndterlige bestanddeler. Symbolikken fungerer da mulig som en katalysator som åpner for at de besøkende kan danne seg kunnskap og viten uten å kjenne til alle detaljer og fakta om hendelsene.

Internasjonalt rammeverk

Naradokumentet om autentisitet fremhever UNESCO's prinsipp om at «cultural heritage of each, is the cultural heritage of all».⁹³ Falstad er, i likhet med andre lignende minnelandskap, underlagt et internasjonalt ansvar. Endog uformelt, så representerer både Venezia-charteret og Nara-dokumentet et standardisert rammeverk oppimot formidling og fremstilling av en felles internasjonal historie. Som et av flere ledd i det tidligere Europeiske leirsystemet har Falstad minnelandskap en naturlig plass i det globale krigsminnet. Det fremkommer tidlig i

⁸⁹ *Helhetlig plan for uteområdet på Falstad- grunnlagsdokument for videre arbeid*, Falstadsenteret 2010:11.

⁹⁰ Konseptskisse 2015:9.

⁹¹ Prosjektbeskrivelse 2015:3.

⁹² Prosjektbeskrivelse 2015:7.

⁹³ <<http://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, Nara-dokumentet, 1994, (sist aksessert 02.05.2017).

planleggingen at Falstadsenteret har tatt inspirasjon fra leire som Neuengamme, Dachau, Sachsenhausen og Bergen-Belsen.⁹⁴ Bruken av disse tidligere leirene som referanseprosjekt vil tilsi at planene anerkjenner ansvaret Falstad har oppimot internasjonale bestemmelser, og at det er ønskelig å følge eksempler som anses som verdige representanter for felles europeisk krigsminne. Planene nevner ikke autentisitetetsbegrepet direkte når det kommer til ønsket felles karakteristikk for disse referanseprosjektene. Derimot finnes det antydninger mot å ivareta det autentiske uttrykket. Blant annet nevnes det hvor viktig det er at leirene tar i bruk «på stedet»-pedagogikk, og at det anvendes ruiner og samtidsarkeologi i formidlingen. På den andre siden nevnes det også verktøy og virkemidler som ved første vurdering kan tolkes som å arbeide nettopp *mot* bevaringen av autentisitet; bruk av rekonstruksjoner, nybygg og tilrettelegging.⁹⁵ Kanskje er det nettopp dette som blir problematisk med de nye planene; hvordan skal Falstadsenteret ivareta autentisk uttrykk når det skal implementeres nye eller reetablerte konstruksjoner i et autentisk landskap? Her kan eksempelvis internasjonale retningslinjer og rammeverk være behjelpelig i planarbeidet, men det fremkommer ikke i planene så langt jeg kan finne, noe som vil antyde stort fokus på internasjonale konvensjoner rundt kulturarv. Det foreligger ingen benevninger om verken Venezia charteret eller Nara-dokumentet i prosjektbeskrivelsen, grunnlagsdokumentet eller de andre plandokumentene jeg har fått tilgang til. Derimot nevnes det i grunnlagsdokumentets innledning at «Som nasjonalt senter har Falstadsenteret ambisjoner om å være en aktør i det europeiske minnelandskapet».⁹⁶ I dette dokumentet står det også oppført som et av delmålene med prosjektet at Falstad skal synliggjøres som internasjonalt krigskulturminne.⁹⁷ Senere blir dette omformulert i prosjektbeskrivelsen, som er av nyere dato. Her heter det at leiområdet skal tydeliggjøres som et *nasjonalt* krigsminne. Det internasjonale aspektet er flyttet til å omhandle Falstads attraksjon som reisemål og er ikke spesifisert mot krigskulturminnet.⁹⁸ Det vites ikke om dette er en gjennomvurdert avgjørelse, men det ser ut til å ha skjedd en omprioritering i planene når det er snakk om stedets rolle utad.

5.2 Sted og autentisitet

Med dette delkapittelet ønsker jeg å undersøke hvordan hensynet til autentisitet blir ivaretatt i

⁹⁴ Grunnlagsdokument 2010:10.

⁹⁵ Grunnlagsdokument 2010:11.

⁹⁶ Grunnlagsdokument 2010:3.

⁹⁷ Grunnlagsdokument 2010:5.

⁹⁸ Prosjektbeskrivelse 2015:3.

planene. Her vil jeg også drøfte ulike forståelser av begrepet med tanken om at ulike forståelser mulig kan resultere i ulike svar.

Autentisitet i planene

I og med at det foreslås endringer i det fysiske landskapet, vil også endringer i det autentiske uttrykket være uunngåelig. Eventuelt må det tas stilling til hvor mye eller hvilken del av stedets autentisitet som kan bevares. I grunnlagsdokumentet for videre arbeide med planene blir det poengtert at autentiske hendelser er et av flere aspekter som skal synliggjøres via fysisk tilrettelegging.⁹⁹ Prosjektgruppen presiserer også at stedets autentisitet skal være et viktig element i formidlingen av historien.¹⁰⁰ Det er *ett* element i planene som kan være både bekræftende og avkreftende med tanke på planenes ivaretagelse av autentisitet, og det er steinbruddsparken. Vurderer man det indre leirområdet, som illustrert planene, er det ikke gitt å inkludere steinbruddet på dette området da det ikke er i sin opprinnelige kontekst. Vurderer man derimot minnelandskapet i sin helhet, inkludert ytre leirområdet og Falstadskogen, faller det seg mer logisk å inkludere det som et leirelement. Steinbruddet er også en god representant for historien om fangenes arbeid utenfor gjerdet og kontakten med lokalsamfunnet rundt leiren. Det er dette som er ønsket formidlet ved å etablere en slik park. Selv om parken som område mulig ikke fremstår umiddelbart autentisk, er parken som materialitet noe ganske annet. Benkene foreslått til parken er laget av stein fra det opprinnelige steinbruddet, noe som gjør at leirelementet likevel tar med seg en del av sitt opprinnelige uttrykk; en materiell autentisitet. Dette er en betegnelse jeg kommer tilbake til utover i dette kapittelet.

Autentiske elementer i Falstadlandskapet

I Falstad minnelandskap står moderne monumenter side om side med rå natur og opprinnelig bygningsmasse. Som tidligere skrevet ble Odd Hilts monument ved Falstadskogen ferdigstilt allerede i 1947 og Gunnar Jansons pyramidemonument i 1963, med en ny navneplate tilegnet de jugoslaviske fangene plassert i 2006. Det ble også plassert et monument ved parkeringsplassen til Falstadskogen i 1998 og en bautastein ved hovedbygningen, avduket i 1999.¹⁰¹ Det eksisterer altså minnesmerker på stedet fra flere ulike tidsperioder. Monumentene

⁹⁹ Grunnlagsdokument 2010:4, pkt. a).

¹⁰⁰ Grunnlagsdokument 2010:5, pkt. d).

¹⁰¹ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2016-09.12.2016.

har ikke kun funksjon som minnebærer, men kan også tolkes som gjenspeiling av deres egen tids ideelle form for representativ historiefortelling. Via fremstillingene og hvordan minnelandskapet iscenesettes kan det avleses verdier, tolkninger og representasjoner disse er skapt ut av. Knytted monumentene, Falstads kogen, hovedbygningen og andre bygningkonstruksjoner sammen blir det tydeligere hvordan Falstad allerede er et intrikat sammensatt landskap med mange ulike historiske lag. Vil da omformingen av indre leir gjøre en brytning i denne helheten, eller tilføre vår samtids egen tolkning av representativ historiefortelling?

Funksjonell autentisitet på Falstad

I forhold til Falstad ønsker jeg å dele den funksjonelle autentisiteten i to deler. Det vil si, jeg ønsker å vurdere dette i forhold til hva jeg her betegner som Falstads to forskjellige tider eller ledd i tidsforløpet. Her skiller jeg mellom *sted* omformet til *krigsminne* og *krigsminnet* omformet *innad seg selv*.

Der en brokonstruksjon har gode muligheter for bevaringen av sin funksjonelle autentisitet, vil et krigsminne stille seg mer diskuterbart. En bro rekonstruert kobler fortsatt et punkt til et annet og opprettholder da sitt opprinnelige formål. Minnet som formes ut fra traumatiske hendelser burde vurderes separat fra stedet det er knyttet til, løsrevet fra det materielle. Dette er på grunnlag av at det vil forekomme en omforming i funksjon og ikke en tilbakeføring av opprinnelig bruk. Tidligere leire er steder som ikke lenger tjener sitt opprinnelige formål men som blir omformet og gitt nytt meningsinnhold. Falstad skal ikke lenger tjene som fangeleir eller skolehjem, og har heller blitt ilagt ny bruk og verdi som krigsminne. Vil da en ytterligere iscenesetting av landskapet forsterke eller svekke en slik funksjon? Det fysiske stedet kan absolutt tolkes som å ha mistet sin funksjonelle autentisitet, men i og med at Falstad som krigsminne nå blir gjenskapt, startes et nytt «år null». Planenes ferdige resultat vil starte sitt eget lineære tidsforløp og samtidig fungere som en del av det allerede etablert landskapet, ikke en konstruksjon utskilt fra historien. Mulig blir den opprinnelige historien svekket under omformingen, men representasjonen får sin egen historie, sin egen start, og dermed også tilegnet sin egen opprinnelige funksjon. Et krigsminne har heller aldri vært ment å skulle være noe annet enn nettopp et krigsminne. Ut fra dette kan krigsminnet Falstads opprinnelige formål tolkes som bevart, om ikke også styrket.

Materialitet og rekonstruksjon

Nissen skriver at et materiale må gjeninnta sin posisjon i konstruksjonen og gjenbrukes i størst mulig grad for at en rekonstruksjon skal kunne vurderes som materielt autentisk.¹⁰² Altså vil materiell autentisitet være oppnåelig i den grad opprinnelig materiale gjenbrukes men ingen av de fem elementene, foruten gjerdet og oppstillingsplassen, er tidligere konstruert. Her vil jeg fremlegge et skille mellom *materiell* og *romlig* autentisitet, da jeg mener planene inneholder elementer av begge. I Nissens vurdering blir kun materialer løftet frem som autentisitetsskapende, ikke form. Jeg ønsker å uavhengig vurdere det virtuelle rommet i en autentisitetsvurdering med gjerdet og oppstillingsplassen som eksempel. Begge er to tidligere leirelementer både fra tiden da stedet var SS-leir og landssvikerfengsel. Planene for indre leir tar sikte på å reetablere disse. Her kan vurderingen av materiell autentisitet være problematisk. Gjerdet stiller seg enklere, da det ikke finnes kjent materiale etter dette, og materiell autentisitet som definert av Nissen er utelukket. Spørsmålet blir heller hvordan autentisitet skal kunne vurderes ut fra graden av gjenbruk av opprinnelig materiale fra en oppstillingsplass? Foruten jordgrunnen finnes det ikke materialitet, verken vegger, tak eller objekter. Derfor kan romlig autentisitet være et dekkende begrep, basert på stedets form, fremfor stoff. I motsetning til gjerdet må muligens plassen distanseres fra materialitet for at autentisitet skal kunne vurderes. Det fremmes i planene at oppstillingsplassen skal ivareta sin opprinnelige utforming, med et virkemiddel som hvit grus for å markere og avgrense formen.¹⁰³ Plassen skal altså være forenelig med sin opprinnelige form. Sammenlignet vil man da kunne betegne denne plassen som romlig autentisk uten at vurderingen er avhengig av opprinnelig materiale. Spørsmålet blir i så fall om rommet alene, uavhengig av funksjon og materialitet, er nok for å at hele plassen skal kunne tolkes som autentisk. Mulig må det flere ulike forståelser av autentisitet til for å kunne gi den nye utformingen tilhørighet i samtid og klare assosiasjoner til fortid.

Kontinuitet- og opplevelsesverdi

Minnekammeret og minnehagen skal konstrueres i samme geometriske form som fangebrakkene. Satt i sammenheng med argumentasjonen i forrige avsnitt kan disse anses å ha en romlig autentisitet. Steinbruddsparken vil som nevnt plasseres utenfor sin logiske kontekst men likevel inneha en sterkt materiell autentisitet. Er dette nok for å sikre historisk

¹⁰² Nissen 2014:24.

¹⁰³ Konseptskisse 2015:9.

kontinuitet, eller vil for store forandringer i uttrykket bryte et slikt bånd? Som fremlagt i kapittel to kan historisk substans tolkes som ikke-eksisterende i en rekonstruksjon siden det oppstår et nytt «år null». Her poengteres også hvordan en kopi kan fremstå representativt nok til at kontinuitetsverdien ivaretas. Vil en slik verdi bli utfordret om de nye planene ilegger Falstad et «nytt år null»?

Nissen skriver i sin avhandling at kontinuitetsverdien først og fremst defineres ut fra opplevelse. Det vil si at tilskueren har større makt enn det materielle. Planene for uteområdet ser ut til å ivareta dette i og med at økt opplevelsverdi nevnes som et av flere ønskede prosjekresultat.¹⁰⁴ Innledningsvis i denne oppgaven har jeg fremlagt hvordan autentisk uttrykk kan være svært viktig, ettersom jo klarere dette er, jo tydeligere kan historien forstås. Derimot legger Nissen frem en tolkning av kontinuitetsverdi som fritatt fra krav om autenticitet. Det vil tilsi at historisk kontinuitet vil opptre uavhengig av autentisk grunnlag. Nissen presenterer dette i form av et bymiljø med manglende bygninger og hvordan dette miljøet da viser hvordan byen har vokst frem, blitt nedslitt og reparert gjennom generasjoner. Han poengterer at et slikt miljø vil gi skiftende minner og assosiasjoner, alt etter hvem som er tilskuer.¹⁰⁵ Eksempelvis vil et byggverk ha kontinuitetsverdi på tross av utbygging av bygningsdeler, ødeleggelse eller restaurering, nettopp fordi alle disse hendelsene tar del i historien selv. Her vil jeg selv trekke frem Falstads helhetlige minnelandskap som eksempel. Som fremlagt tidligere i kapittelet har både Falstadskogen og det tidligere leirområdet blitt preget av ulike monumenter helt fra 1947 og opp til vår egen tid. Det at Falstad får nye monumenter tilføyet landskapet er altså ikke et nytt fenomen. Ut fra Nissens perspektiv vil da kontinuiteten bevares, i og med at dette er i seg selv hendelser som tilhører det historiske løpet. Ved dette tilfellet er det ikke kun et monument som skal oppføres, men en helt ny utforming av uteområdet. Dette kan bli problematisk med tanke på at dette blir et vesentlig inngrep i landskapet. Derimot har Falstad en rekke vesentlige forandringer bak seg som allerede har hatt stor innvirkning på minnelandskapet. Anleggelsen av Falstadsenteret i 2000 åpnet for en helt ny nyttegjøring av stedet, og Statsbyggs kjøp av kommandantboligen i 2011 betydde at siste element i leirshistorien kunne inkluderes i Falstads helhetlige minnelandskap.¹⁰⁶ Nye elementer inviteres altså stadig inn Falstad minnelandskap, hvor noen innebærer vesentlige forandringer. Likevel kan også disse hendelsen tolkes likt som

¹⁰⁴ Prosjektbeskrivelse 2015:4.

¹⁰⁵ Nissen 2014:154.

¹⁰⁶ Arne Langås, konservator Falstadsenteret, 03.10.2016-09.12.2016.

monumentene; at de alle representerer sin egen del av historien på stedet og med det styrker kontinuiteten.

Førstehånds historie: stedsmessig autentisitet og stedliggjøring.

Hva skiller stedliggjøring av historien fra Nissens *stedsmessig* autentisitet? Jeg ønsker å forstå forskjellen mellom disse to og hvordan de begge relaterer seg til Falstad. Nissen skriver at stedsmessig autentisitet beror på om omgivelsene rundt et kulturminne fremstår uberørt siden oppførelsen. Han bruker en rekonstruert kirke i en eldre del av Dresden som eksempel og argumenterer for at kirken i beste fall kan opptre som en tredimensjonal gjenspeiling av de historiske omgivelsene rundt. Til tross for at bygningen er bygget på samme måte som forgjengeren, vil tiden elementært forhindre at det materielle bringes nærmere originalen, selv om de eldes på samme måte.¹⁰⁷ Omgivelsene rundt vil kunne fungere som et kulturelt og historisk bakteppe og derfor bygge oppunder rekonstruksjonen påstand om autentisitet. Således vil også Falstad som allerede etablert krigsminnessted, kunne brukes til å forsterke det autentiske uttrykket når det skal tilføres nye elementer. Likt som i eksempelet med Dresden blir disse elementene plassert inn i autentiske omgivelser. Nissen skriver også at det er kirken som låner legitimitet til omgivelsene og ikke omvendt.¹⁰⁸ Det vil si at ved å føre kirken tilbake inn i området oppstår det en stedsmessig helhet; en stedsmessig autentisitet. Men i tilfellet med Dresden er det snakk om en rekonstruksjon av en tidligere bygning. Prosjektet med uteområdet på Falstad vil føre til at indre leir får en fremtoning som er helt original, selv med reetablerte leirelementer. Vil vi da få en svekkelse av den stedsmessige autentisiteten? Kanskje må man heller ta båndet mellom sted og hendelse i betraktning fremfor sted og byggverk for å kunne vurdere det autentiske uttrykket.

Folkloristen Anne Eriksen skriver at som fenomen er tid vanskelig å forstå og at forgangen tid kan virke enda mer utilgjengelig og abstrakt. Hun påpeker at sted og rom gjør fortiden mer håndgripelig og at ved å plassere historien i en slik dimensjon blir den konkretisert. Fortiden blir lettere tilgjengelig om den knyttes til et sted.¹⁰⁹ Stedet legger til rette for en brytning gjennom tidsfaser og en sansing eller opplevelse av historien. Eriksen fremlegger hvordan rommets bestandighet seirer over tidens flyktighet ved at *da* blir til *nå* fordi det knyttes til et

¹⁰⁷ Nissen 2014:141-142.

¹⁰⁸ Nissen 2014:142.

¹⁰⁹ Eriksen 1999:49.

her.¹¹⁰ Falstad har fordelen med «på stedet»- historieformidling. Leirområdet og Falstadsbogen knytter hendelsene som fant sted der opp til vår egen samtid. Dette er mulig en av de viktigste faktorene Falstad kan tilby som autentisk krigsminneslandskap. Tidligere direktør ved Falstadsenteret Tone Jørstad påpeker også at stedliggjøringen er et sentralt fokuspunkt i senterets formidlingspolitikk. Sammen med nylig avgått faglig leder Jon Reitan poengterer de begge at dette vil være hovedtilnærmingen i all videre utvikling på stedet.¹¹¹ Derimot er en av utfordringene ved et slikt virkemiddel intellektuelle forenklinger. I sin artikkel «Nazileire i den norske historiebevisstheten» gjør Reitan et eksempel ut av Auschwitz' posisjon som minneste og Holocaust-overlevende Robert Savosnicks historie.¹¹² Her belyser han Savosnicks problematisering av sekundær «opplevelse» av historien. Minnelandskap etter krigen har på-stedet-historie men denne historien er også i en gjentagende designprosess. Ved å iscenesette landskapet, formes minnet, og deler av historien kan gå tapt. Dette vil bli grundigere gjennomgått fremover i kapittelet. Til tross for en slik svakhet ønsker jeg likevel å fremme at *in-situ* historieformidling er et av de sterkeste virkemidlene et minnelandskap kan ha, med tanke på dets autentiske uttrykk.

Andrehånds historie: Autentisk stemning fra sansing og opplevelse

I 1992 vendte Robert Savosnick tilbake til Auschwitz for første gang siden frigjøringen. 77 år gammel gikk han igjen langs gjerdene i den tidligere fangeleiren. Foruten hvordan man skal kunne gjengi sansbare opplevelser reiste han flere problemstillinger under sitt besøk som omfatter forholdet mellom et autentisk minneste og et museum, og mellom historie og erindring.¹¹³ Med bortfall av tidsvitner blir leirenes materialitet viktige bevis for fangehistorien i Norge og Europa. Jon Reitan tolker Savosnicks utsagn rundt fremstilling av autentiske hendelser i Auschwitz som en god billedgjøring av vekselspillet mellom fortidig virkelighet og representasjoner av denne.¹¹⁴ Hvordan vil således en slik representasjon stille seg i forhold til autentisk uttrykk? Nissen presenterer i sin doktoravhandling begrepet autentisk *åndelighet* og deler dette opp i *ånd* og *følelse*, hvor sistnevnte begrep kan brukes til å inkludere det som ikke er fysisk eller målbart i en autentisitetstvurdering. Han spesifiserer at om et objekt gir tilskueren den «rette følelsen» kan dette alene klare det han henviser til som

¹¹⁰ Eriksen 1999:92.

¹¹¹ Undersøkelse Tone Jørstad og Jon Reitan, 27.03.2017.

¹¹² Reitan 2011:50.

¹¹³ Reitan 2005:143.

¹¹⁴ Reitan 2011:50.

«autentisitet-testen».¹¹⁵ Med andre ord kan et sted eller krigsminne, gitt den rette stemningen, tilføye fylde i en autentisitetsvurdering. Spørsmålet blir da hva som skal til for å gi stedet den rette følelsen, eller hva som eventuelt styrker eller svekker denne prosessen. Nissen stiller seg også undrende til om autentisitet i det hele tatt kan karakteriseres som styrket eller svekket som følge variasjoner i åndelighet. Han fremlegger at åndelighet er ufortjent en slik betegnelse kun på basis av at det tar nye former og at autentisitet brukt i forbindelse med stemningsuttrykk beror mer på oppriktigheten og intensiteten i uttrykket, enn i hvilken grad denne stemningen føres videre.¹¹⁶ Det vil tilsi at i et krigsminnelandskap som Falstad, hvor det vil skje forandringer i det autentiske uttrykket, kan stemningen opptre som en styrkende faktor for autentisitetsvurderingen. Mulig blir stemning det virkemiddelet som best mulig kan erstatte sansbare inntrykk, men som også samtidig bekrefte at opplevelse aldri kan gjengis.

5.3 Sted og minne

Her ønsker jeg å bedre forstå hvordan planene kan tenkes å påvirke minnet som er knyttet til Falstad. Hvordan minnemiljø og minnested bevarer, samt hvordan kanonisering og pedagogisk formidling former minnet, vil være sentralt i drøftingen.

Stedet som minnebærer

Pierre Nora fremlegger i sin teori at det nå eksisterer minnesteder fordi det ikke lenger eksisterer miljøer der våre minner inngår i hverdagslig praksis. Nora poengterer at det nå er et såpass stort fokus på minnet siden det er så lite igjen av det. Med bortfallet av tidsvitner vil det snart kun eksisterer minnesteder, *lieux de mémoires*, og ikke minnemiljøer, *milieux de mémoires*.¹¹⁷ Det er behov for et bindepunkt mellom disse som illustrerer historieforløpet i en håndterlig form. Anne Eriksen beskriver dette som et rom som blir til mellom mennesker og sted ved at mennesker gir stedet mening gjennom bruken av det. Hun skriver at det er dette rommet som fungerer som stedets tale. Rommet må praktiseres og aktualiseres ved menneskelige handlinger. Der også konstruert sosialt og fungerer relasjonelt.¹¹⁸ Her er Eriksen inne på Noras teori om virtuelle minnesteder og Halbwachs sosiologiske perspektiv på det kollektive minnet. Hun presenterer en slags sfære som formes av sosiale samhandlinger og

¹¹⁵ Nissen 2014:196.

¹¹⁶ Nissen 2014:143.

¹¹⁷ Erll 2011:23.

¹¹⁸ Eriksen 1999:51.

som må praktiseres for å kunne eksistere, likt som Noras definisjon, hvor minnestedet presenteres som noe abstrakt og virtuelt. Eriksens rom plasserer uåndsgripelig historie i et rammeverk vi lettere kan forholde oss til og forenkler kommunikasjonen mellom sted og individ. Med utgangspunkt i stedliggjøring blir også dette abstrakte rommet et virkemiddel for å skape bånd mellom individ, sted og minner.

Det poengteres i grunnlagsdokumentet til planarbeidet med uteområdet at det skal legges til rette for Falstads rolle som «tidsvitne».¹¹⁹ Likt som ved andre tidligere leire skal også Falstad bære det kollektive minnet videre. James E. Young skriver at et samfunns institusjoner styres mot å skulle skape et delt minne, siden alle hverdagslige samfunnsforhold hviler på antagelsen av delt historie. Han skriver også at minnesmerker sørger for at mennesker har et sted vi kan samle oss og skape en felles fortid, en delt versjon av fortidige hendelser.¹²⁰ Slike steder kan anses å være minnebærere for det kollektive minnet når minnemiljøer, slik som Nora beskriver begrepet, ikke lenger eksisterer.

Minnet kanonisert

Foruten krigsminne er Falstad også et eksempel på norsk skolehjemshistorie og et minne om landssvikeroppgjøret etter krigen, men denne delen av historien er valgt bort i formidlingen til fordel for krigsårene. Dette kan mulig anses som naturlig da krigshistorien ofte har en dominerende fremtreden, og kanskje er det SS Straffefangenenlager Falstad som har satt dypest spor i landskapet. Derimot kan konsekvenser av dette være det Aleida Assmann refererer til som passiv glemsel. Oversett eller glemt historie spiller en stor rolle i Assmanns teori; «when thinking about memory we must start with forgetting».¹²¹ Assmann fremmer at intet husket minne kan eksistere uten et glemt minne. Vi som mennesker kan kun erindre så langt som vår biologi tillater og som følge av dette vil det alltid forekomme en utvelgelsesprosess. Ved minnelandskap, derimot, har en slik prosess allerede blitt foretatt. Valget har blitt tatt for oss. Planene for «uteområdet – indre leir» fører krigsminnet videre. Det at planene er med på å løfte frem et minne over et annet fører til at en del av historien kanoniseres på bekostning av en annen. I dette tilfellet får vi da en passiv glemsel som følge

¹¹⁹ Grunnlagsdokument 2010:5.

¹²⁰ James E. Young, *The texture of memory- Holocaust memorials and meaning*, 1993:6.

¹²¹ Aleida Assmann, «Canon and archive», i Olick, Vinitzky-Seroussi, Levy (ed), *The Collective Memory Reader*, Oxford 2011:334.

av aktiv erindring.¹²² Dette er ikke en problemstilling som er ukjent på Falstad. Allerede ved oppstarten av arbeidet med Falstadsenteret i 2000 har debatten over hvilken del av historien som skal formidles på stedet engasjert. Det ble da besluttet at alle tre deler av historien skulle formidles men at de ble fysisk separert; skolehjemhistorien skulle formidles i uthuset, SS-leirhistorie i hovedbygningen/indre leir og historie fra landssvikerleiren i kommandantboligen.¹²³ Etter hvert er det Falstad som SS-leir som er blitt fremhevet, og vil fortsette å bli det med de nye planene. En konsekvens av dette kan være kollektivt hukommelsestap, i og med at minnet ikke lenger praktiseres. Derimot er minnet etter skolehjemhistorien og landssvikerleiren i form av fotografier og annen dokumentasjon lagret i magasiner. Assmann refererer til denne minnemetoden som *arkiv* og oversettes til passiv erindring.¹²⁴ Historien om SS-leiren kanoniseres; løftes frem og belyses på bekostning av annen historie. Historien om skolehjemtid og landssvikerleir pakkes bort for bevaring. Dette tatt i betraktning blir ikke det bortvalgte minnet glemt men heller lagret for ettertiden. Denne formen for bevaring sikrer også minnet fra redesign eller manipulasjon.

Neste generasjons minne

Noras teori utfordres av den amerikanske litteraturkritikeren Marianne Hirsch. Der Nora mener minnets utbredelse begrenses av en generasjons bortfall, legger Hirsch frem en teori som gjør minnene overførbare til neste generasjon. Neste generasjon «adopterer» minnet til sitt eget. Dette er forenelig med Maurice Halbwachs' teori om det kollektive minnet, et minne vi alle tar del i, men Hirsch går et steg videre og fremlegger at «the second generation» føler så sterk del i hendelsene at minnene føles like sterkt. Hun skriver dette i sin teori om «postmemory», hvor relasjonen til foregående generasjons Holocaustofre nærmest blir betegnet som et syndrom og ofte definert som «belated memory» eller «post-ness».¹²⁵ Det vil si at man anser seg selv så sterkt delaktig i minnet at det oppleves som eget. Fenomenet tillater en dyp forståelse rundt noe som man egentlig aldri har erfart. Sammenlignet med Noras teori presenterer Hirsch en mulighet for å la minnet leve lenger enn ved bortfallet av tidsvitner. Derimot vil et minne strukket for langt til slutt fremstå tynt og distansert fra hendelsen. Mulig er erindring med basis i monumenter og steder ikke nok for å holde historien levende hos kommende generasjoner. En voksende distanse i tid mellom hendelse og

¹²² Se Assmanns modell fig. 2 s. 15.

¹²³ Undersøkelse Tone Jørstad og Jon Reitan, 27.03.2017.

¹²⁴ Se Assmanns modell fig. 2 s. 15.

¹²⁵ Hirsch 2011:346.

brukere av minnet kan tilsi at minnet og praksisen rundt rett og slett *må* omformes for å kunne føres videre.

Forming av minnet

Memory is never shaped in a vacuum; the motives of memory are never pure. Both the reasons given for Holocaust memorials and the kinds of memory they generate are as various as the sites themselves.¹²⁶

Sitatet er hentet fra introduksjonen til «Texture of memory- Holocaust memorials and meaning» hvor James E. Young skriver om ulike minnesmerker etter andre verdenskrig, Holocaust og hvilken rolle de har i forhold til Europas kollektive krigsminne. Han skriver innledningsvis at noen minnesmerker er formet for å kunne tilby kunnskap til kommende generasjoner.¹²⁷ Planene for uteområdet vil forandre Falstad som minnesmerke. Gjennom disse forandringene skal Falstad styrkes som læringsarena. Dette kan tolkes som selvmotstridende, da enhver forandring kan komme til å skape større avstand fra opprinnelighet. På den andre siden må man også vurdere følgende; for hvem eller hvilken tid er planene for? Young poengterer at nye generasjoner oppsøker minnesmerker med andre intensjoner eller behov og ilegger dermed disse ny mening eller nytt formål.¹²⁸ Minnesmerker og minnesteder etablert i den nære etterkrigstiden har ofte som formål å heroisere ofre og hedre deres minne. Minnesmerker konstruert i vår tid må ikke bare holde dette minnet i livet men også sørge for at resultatet er bærekraftig nok til å opprettholde minnet så langt det lar seg gjøre. Slike monumenter fungerer ofte som en representativ gjenspeiling av samtidens verdier og idealer. Om de forskjellige stiluttrykkene i Jansons og Hilts monumenter tas i betraktning, kan disse ulikhetene tolkes som en utvikling i meningsinnhold og formål.

Pedagogisk formidling

I prosjektbeskrivelsen nevnes ulike utdanningsmiljø som en av målgruppene.¹²⁹ Dette viser at det fokuseres på videre formidling av minnet gjennom det allerede godt etablerte pedagogiske undervisningsopplegget på Falstad. Jeg har allerede fremsatt en mulig forsterkning av minnet

¹²⁶ James E. Young, *The texture of memory, Holocaust memorials and meaning*, Yale 1993:2.

¹²⁷ Young 1993:2.

¹²⁸ Young 1993:3.

¹²⁹ Prosjektbeskrivelse 2015:4.

under tilknytning til sted, men foruten *hvor* kan også *hvordan* være viktig å vurdere når det kommer til å holde et minne i live. Monumenter blir som nevnt ofte konstruert for å heroisere historien og hedre ofre. Minnekammeret står som et slikt monument. Med samtlige fangers navn oppført på elementets vegger er dette elementet designet for å løfte frem fangehistorien og bringe minnet om den videre. Planene inneholder derimot også enkeltelementer som fokuserer på informasjon og historiefortelling. Oppstillingsplassen og steinbruddsparken har begge historie- og faktaformidling som formål, og kan tolkes som å være konstruert for å nå ut til nye grupper minnestedsbrukere. Minnehagen er den eneste plattformen for fri individuell praktisering av minnet. Alle elementer i planene innbyr til praktisering men i hagen skal ikke fortellingen styres, og man oppfordres som tilskuer til å tolke selv. Ved de andre elementene er minnet formidlet og styrt gjennom iscenesatt fortelling. Minnehagen er således relativt «passiv» hvor de besøkende må ta til seg kunnskap på eget initiativ. Det er også ment at hagen skal inspirere til refleksjon rundt andre aspekter ved fangeoppholdet.¹³⁰

I motsetning til tidsvitner vil fremtidige elever og studenter være en gruppe som stadig vil bli distansert fra hendelsen, generasjon for generasjon. Som nevnt sikter Falstad på å styrke sin rolle som pedagogisk kunnskap- og utdanningsplattform. Hvert år besøker over 6000 personer Falstad for å delta i undervisning. Mange deltar gjennom DKS (Den Kulturelle Skolesekken) og elever på ungdom- og videregående nivå utgjør den største gruppen. Formålet med undervisningen er å bidra til økt forståelse av sammenhenger mellom fortid, nåtid og framtid.¹³¹ Ifølge Halbwachs er minnet avhengig av praksis for å kunne videreføres og poengterer at det er gjennom deltagelse og interaktivitet at mennesker erindrer. Young rekker det et steg videre og foreslår at det er den sosiale aktiviteten i seg selv som til slutt *blir* det kollektive minnet. Han skriver at når et minne blir ritualisert blir erindringen i seg selv en hendelse som blir delt og gjenerindret.¹³² Kanskje er det nettopp dette som forekommer i Falstad minnelandskap; at en praktisering av minnet vil forplante seg som et minne i seg selv hos de som praktiserer. Det vil i så fall innebære at det kollektive minnet først og fremst blir omformet fremfor svekket.

¹³⁰ Konseptskisse 2015:7.

¹³¹ <<http://falstadsenteret.no/undervisning/>>, «Undervisning», u.å., (sist aksessert 02.05.2017).

¹³² Young 1993:7.

En mulig minnesmerkerevolusjon

Young betegner en slik omforming som en formålsrevolusjon i minnesmerker. Han mener at resultatet av ny type bruk av disse vil være et nytt formål, formet av samtiden de befinner seg i.¹³³ Young hentyder da at forandringer i et minnesmerke vil vise seg naturlig, ettersom det er nye grupper som vil bruke det. Om ikke umiddelbart fysiske, vil det forekomme immaterielle forandringer i form av meningsinnhold, symbolikk og betydning. Falstad minnelandskap derimot, står i første omgang ovenfor endringer i sin fysiske utforming. Det tradisjonelle monumentet og minnesmerke beskrives av Young som standhaftige konstruksjoner uten umiddelbar mulighet for påvirkning eller forandring. Han fremmer at en fysisk forankret eksistens også kan garantere forankret eksistens for minnet det bærer.¹³⁴ I sin gjennomgang av minnesmerkers rolle og betydning i tid poengterer Young også at minnet aldri er stillestående.¹³⁵ Dermed burde vel heller ikke stilutformingene i monument eller landskap være statisk? Utfordringen vil kanskje heller være å finne en balanse mellom tradisjoner og moderne stiluttrykk.

Tidligere i oppgaven har jeg fremlagt Violet-le.Duc's prinsipp om enhet i stil, som handler om å føre noe frem til et optimalt uttrykk for sin tid.¹³⁶ Mulig kan også Falstad vurderes gjennom dette prinsippet. Likt som ved bygningsrestaureringer skal minnelandskapet utvikles til et punkt som er det best mulige uttrykket for sin tid. Forskjellen er at planene for uteområdet ikke omfatter noe som kan tolkes som tilbakeføring. Foruten oppstillingsplassen og gjerdet har ingen av elementene eksistert før. Derimot hvis Falstad står foran det Young kaller en formålsrevolusjon, kan *l'unite de style* likevel være et viktig begrep. Dette er på grunnlag av at elementenes formspråk som angitt i planene kan anses som et optimalt stiluttrykk for monumenters utforming, gitt av og for vår tid.

¹³³ Young 1993:3.

¹³⁴ Young 1993:3.

¹³⁵ Young 1993: x.

¹³⁶ Se Assmanns modell, fig. 2 s. 15.

Kap.6 Sted, autentisitet og minne- konkluderende tanker

Hovedformålet med oppgaven har vært å gi en presentasjon og analytisk gjennomgang av planene for «Uteområdet – indre leir», samt å drøfte disse opp imot autentisitetsbegrepet. For å kunne utføre analysen har jeg fremlagt ulike forståelser av autentisitetsbegrepet og hva slags innvirkning de kan ha på dette, samt på sted og kollektivt minne.

6.1 Historiens skillelinje

At det er krigsårene som skal belyses, er noe av det første som blir tydelig under en nærmere studie av planene for «uteområdet – indre leir». Planene tar sikte på å illustrere historien, både med symbolikk og fysisk utforming. Selv om planene blant annet nevner bruk av reetableringer og tilsynelatende unngår bruk av internasjonale rammeverk, blir det tydelig at arbeidet anerkjenner Falstads rolle i europeisk kulturarv og sikter på å ivareta Falstad som autentisk internasjonalt krigsminne.

Den nye fremstillingen av historien inneholder både reetableringer og nye elementer, alle med sitt eget formål. Minnekammeret skal forsterke minnet over fangene og minnehagen skal innby til refleksjon og ettertanke. Oppstillingsplassen, gjerdet og steinbruddsparken har som formål å symbolisere totalitært regime og fangenskap, samt danne utgangspunkt for formidling. Som helhetlig mål vil planene løfte frem fangehistorien, bedre synliggjøre indre leirområde samt styrke Falstad som krigsminne, utdanningsinstitusjon og minnested. I denne oppgaven har jeg fremlagt hvordan en slik synliggjøring av historien bare kan forekomme om annen historie blir satt til side. I dette tilfellet er det virksomhet som skolehjem og landssvikerleir som blir plassert i Assmanns *arkiv*, og minnet om krigsårene som blir stilt under *kanon*. Som skrevet i forrige kapittel vil ikke dette bety at denne historien glemmes men heller at den blir satt på pause, ikke praktisert, men tilgjengelig for synliggjøring ved en senere anledning.

Falstad fungerer i dag som et materielt og virtuelt bånd mellom minne og sted. I minnelandskapet skapes det et rom mellom mennesker og forgangen tid som gjør båndet til en felles fortid klarere. I denne oppgaven viser jeg hvordan stedliggjøring som virkemiddel kan befeste minnet og gjøre historien mer tolkbar. Dette er også en av Falstads fremste kvaliteter som minnebærer.

Planene forholder seg til fortidig leirutforming ved å reetablere tidligere leirelementer. Samtidig forekommer det en klar brytning ved at leirområdet vil få tilført elementer som aldri før har vært konstruert. Ved å blande både reetableringer og nykonstruksjoner former planene en ny retning i formidlingen uten at landskapsrommet nødvendigvis svekkes. Ved å klargjøre et skille mellom disse vil det skapes en bevissthet rundt hva som er autentisk romlig form og hvor rekonstruksjonen starter. Mellom rom og konstruksjon vil det vises en kontinuitet mellom *da* og *nå*.

6.2 Autentisitet redefinert

I oppgaven har jeg presentert ulike forståelser av autentisitetsbegrepet og vurdert disse opp imot planene for uteområdet. I min vurdering har jeg kommet frem til at ulike forståelser av begrepet gir ulike svar vedrørende hva som kreves i en autentisitetsvurdering.

I og med at planene omfatter nye installasjoner og reetableringer med minimalt opprinnelig materiale, var utgangspunktet i denne oppgaven at det autentiske uttrykket på Falstad må bli svekket. Denne hypotesen ble derimot utfordret ved å skille mellom romlig og materiell autentisitet. Ved eksempelet oppstillingsplassen er det først og fremst det virtuelle rommets form som bekrefter det autentiske uttrykket. Satt i sammenheng med minnehagen og minnekammeret utløser disse tre elementene assosiasjoner til den gamle utformingen av indre leir og en følelse av autentisk rom, til tross for at det opprinnelige materialet stort sett er fraværende. Vurderes form og uttrykk fremfor materialitet vil også flere elementer i planene kunne anses som autentiske.

Stedsmessig autentisitet og stedliggjøring har blitt gjennomgått for bedre øke forståelsen av likheter og ulikheter mellom disse to begrepene, samt hva slags innvirkning de kan ha på oppfatningen av autentisitet. Stedliggjøring tilbyr en uavhengig plattform for dialog mellom historie, sted og menneske. Begrepets betydning beror på at historien fant sted der den nå formidles, og at det brukes som et verktøy for å gjøre historien håndterlig. Selv om begge begrep tilbyr et historisk bakteppe som kan støtte oppom nye elementer i landskapet, tolkes *stedsmessig autentisitet* her annerledes. Denne formen for autentisitet anses som en betegnelse på hvordan en rekonstruksjon plassert tilbake i sine opprinnelige historiske omgivelser gjenspeiler disse, og samtidig låner ut legitimitet til stedets helhet. Dette er ikke forenelig med Falstad da det først og fremst er stedets allerede autentiske autoritet, eller det historiske

bakteppet, som vil låne legitimitet til de nye leirelementene. Det er først og fremst den allerede sterke stedliggjøringen av historien på Falstad som kan komme til å være avgjørende når det historiske uttrykket forandres. Stedliggjøringen fungerer nærmet som autentiske bærebjelker uavhengig av tid, og er da med på å skape en kontinuitet mellom omformingsperiodene som allerede har funnet sted på Falstad og de som fortsatt gjenstår.

Med krigens slutt i 1945 blir Falstad tildelt en ny funksjon som minnested. Det forekommer en konverteringsprosess fra et virke til et annet og meningsinnholdet til stedet deles i to. Med planer om å tilbakeføre deler av indre leir blir stedets gamle funksjon svekket ytterligere. Krigsminnets funksjon vil bli styrket, siden et krigsminne aldri er ment å tjene som noe annet enn nettopp et krigsminne. Ved å skifte fra leir- til minnelandskap gikk Falstad allerede her gjennom en stedsmessig formålsrevolusjon.

6.3 Iscenesatt minnemiljø

I oppgaven har jeg fremlagt teori rundt kollektivt minne. Det har vært et mål å kunne øke forståelsen for hvordan planene for det nye uteområdet kan komme til å påvirke eller omforme minnet, samt belyse hvordan nye generasjoner og brukergrupper vil forholde seg til og bruke minnestedet Falstad.

Et vesentlig spørsmål som er blitt stilt i drøftingen er hvem eller hvilken tid planene er for. I oppgaven har jeg gjennomgått hvordan minnet knytter seg mer og mer til sted ettersom tidsvitner faller bort. Planene for uteområdet skal styrke Falstads posisjon som minnemiljø, herunder monumenter, formidling og landskapsutforming. Videre skal dette minnemiljøet også fungere som en erstatning for det kommunikative minnet, om dets eksistens faktisk opphører. Generasjoner fremover kan komme til å praktisere minnet via en sterk følelse av felles delaktighet. Til tross for dette vil minnet like fullt praktiseres kulturelt da sansning av historien er noe som ikke kan gjengis. Selv om individuell forståelse kan oppfatte denne prosessen annerledes. Det dannes både brytning og bro mellom minner og kommende generasjoner. Fellesnevneren for begge perspektiv finnes i det sosiale rammeverket. Minnet både oppstår og formes gjennom vår samhandling med andre mennesker. Denne praksisen formes på Falstad gjennom pedagogisk læringsopplegg. Jeg har også fremlagt hvordan en slik praktisering av minnet gjennom undervisning kan bli et minne i seg selv for den som deltar, og således hvordan iscenesatt historie former dette minnet.

6.4 Falstad minnelandskap – en minnesmerkerevolusjon?

Ut fra deres samtids behov og idealer har Hiltz og Jansons monumenter fått sin form. Alle de fem planlagte nye elementene på «Uteområdet – indre leir» vil også få en utforming gitt i og av vår tid. Dette gir et bilde av vår tids foretrukne estetikk og hvordan vi velger å bruke monumentets formspråk til å representere minnet. Minnekammeret vil bli konstruert av betong, fremstå rått, og usløret skape direkte bånd mellom fangehistorie og sted. Minnehagen lages i trevirke for å vise liv, varme og flere sider av fangenskapet. Sammen med oppstillingsplassen, gjerdet og steinbruddsparken vil de alle ha et forenklet uttrykk som innbyr til refleksjon. Å distansere landskapet fra tradisjonell heroisering og konkret symbolikk, åpner for bredere tolkning og bruk av minnemiljøet. Ved å velge et abstrakt formspråk i monumentet styres landskapet mot sitt eget *unite de style*, formet ut fra preferanser og bruksbehov for vår tid. I vår tid kan nye brukere komme til å anse form, stemning og intensitet i uttrykket viktigere for landskapets autentiske fremtoning fremfor funksjon eller materialitet. Nye forståelser av autenticitetsbegrepet kan komme til å forankre minnet på nye måter. Endringer i landskapet vil ikke låse Falstad fast i tid eller ødelegge minnemiljøets autentiske uttrykk. Autenticitetsbegrepet vil heller bli redefinert ut fra nye forståelser, og det kollektive minnet formet ut fra ny praktisering. På den måten kan nye generasjoner bruke minnemiljøet med nytt utgangspunkt, ilegge landskapet nytt meningsinnhold og med det geleide Falstad mot en minnesmerkerevolusjon.

Bibliografi

Litteratur

Assman, Aleida, «Canon and archive», i Erll og Nünning, (ed.) *Cultural memory studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, New York/Berlin 2008.

Assmann, Aleida, fra «Canon and archive». Olick, Vinitzky-Seroussi, Levy (ed.). *The Collective Memory Reader*, New York 2011.

Christensen, Arne Lie, *Kunsten å bevare- om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*, Oslo 2011.

Dalen, Monika, *Intervju som forskningsmetode- en kvalitativ tilnærming*, Oslo 2010

Dwyer, O. J. og Alderman, D. H., *Memorial landscapes: analytic questions and metaphors*. *GeoJournal* 73, 2008.

Eriksen, Anne, *Historie, minne, myte*, Oslo 1999.

Erll, Astrid, *Memory in culture*, New York 2011.

Halbwachs, Maurice, fra «The Collective memory», i Olick, Vinitzky-Seroussi, Levy (ed.), *The Collective Memory Reader*, New York 2011.

Hirsch, Marianne, «The generation of postmemory», i Olick, Vinitzky-Seroussi, Levy (ed.), *The collective memory reader*, New York 2001.

Holtorf, Cornelius J., «Is the past a non-renewable resource?», i Fairclough, Harrison, Jamesson jnr., Schofield (ed.), *The heritage reader*, USA 2008.

Jasinski, Marek E., og Sem, Leiv, Painful heritage. *Studies in the Cultural Landscape of the Second World War*. DKNVS skrifter nr.4, Trondheim 2015.

Jones, M. “The concept of cultural landscape – discourse and narratives”, i Palang og Fry (ed.), *Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes*, 2003.

Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke det den enn gang var- en innføring i historiefaget*, Oslo 2007.

- Krumsvik, Rune Johan, *Forskningsdesign og kvalitativ metode- en innføring*, Bergen 2014.
- Nilsen, Trond Risto og Reitan, Jon, *Falstad- Nazileir og landssvikerfengsel*, Trondheim 2008.
- Nora, Pierre, *Realms of memory- the construction of the french past*. Colombia/New York 1996.
- Reitan, Jon, *Jødene fra Trondheim*, Trondheim 2012.
- Reitan, Jon, «Nazileirene i den norske historiebevisstheten», i Lenz og Nilsen (red.), *Fortiden i Nåtiden*, Oslo 2011.
- Stugu, Ola Svein, *Historie i bruk*, Oslo 2016.
- Stugu, Ola Svein, «Jubileum som minnepolitikk», i Agedal, Brottveit og Botvar (red.), *Grunnlovsfeiring og minnepolitikk*, Oslo 2017.
- Thaagard, Tove, *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*, Oslo 2013.
- Young, James E., *The texture of memory – Holocaust memorials and meaning*, New Haven/London 199.

Internettkilder

- Falstad historie, «Falstad skolehjem», <<http://falstadsenteret.no/historie/falstad-skolehjem/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.
- Falstad historie, «Falstad Fangeleir», <<http://falstadsenteret.no/historie/falstad-fangeleir/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.
- Falstad historie, «Innherred tvangsarbeidsleir», <<http://falstadsenteret.no/historie/innherad-tvangsarbeidsleir/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.
- Falstad historie, «Ekne offentlige skole», <<http://falstadsenteret.no/historie/ekne-offentlige-skole/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.
- Falstad historie, «Falstadsenteret», <<http://falstadsenteret.no/historie/falstadsenteret/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.

Falstad pedagogikk, «Undervisning», <<http://falstadsenteret.no/undervisning/>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.

ICOMOs historie, «History», <<http://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history?showall=&start=1>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.

Jensen & Skodvin, «Architectural awards and nominations for built work (selection)», <<http://jsa.no/awards>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.

Nara-dokumentet, «The Nara Document on Authenticity», <<https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>>, 1994, sist aksessert 28.04.2017.

UNESCO, grunnleggende prinsipper, «UNESCO Constitution», <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>, 1946, sist aksessert 28.04.2017.

UNESCO artikkel, «UNESCO Director-General condemns destruction of the Tetrapylon and severe damage to the Theatre in Palmyra, a UNESCO World Heritage site», <<http://whc.unesco.org/en/news/1620/>>, 2017, sist aksessert 28.04.2017.

UNESCO artikkel om Mostar, «Old bridge area of the old city of Mostar», <<http://whc.unesco.org/en/list/946>>, u.å., sist aksessert 28.04.2017.

Veneziacharteret, «International charter for the conservation and restoration of monuments and sites», <https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf>, 1964, sist aksessert 28.04.2017.

Upubliserte kilder

Helhetlig plan for uteområdet på Falstad, Grunnlagsdokument for videre arbeid, Falstadsenteret 2010.

Konseptskisse, *Falstad Minnelandskap – konseptskisse for indre leir.* Jensen & Skodvin/Falstadsenteret 2015.

Prosjektbeskrivelse, *Falstad Minnelandskap – utvikling av Falstad som læringsarena og*

attraksjon, Falstadsenteret 2015.

Prosjekt Uteområdet saksgang og styrevedtak, *Sak 14/13 Uteområdet og helhetlig plan*, Falstadsenteret 2009-2014.

Undersøkelse Tone Jørstad og Jon Reitan. 27.03.2017

Avhandlinger

Nissen, Hans E., *Autentisitetens relevans- på sporet av endret fokus i kulturminnevernet*, Arkitektur- og designhøgskolen, Oslo 2014.

Muntlige kilder

Langås, Arne, Konservator Falstadsenteret, 03.10.2017-09.12.2017.

Figurer

Alle fotografier og figurer brukt i oppgaven er gjengitt med tillatelse fra fotograf og Falstadsenteret.

Figur 1. Oversiktsbilde uteområdet – indre leir før og nå.

Figur 2. Aleida Assmanns modell over minneprosessen. (Etter Stugu 2017).

Figur 3. Hovedbygningen på Falstad 1930. Foto: ukjent/Falstadsenteret.

Figur 4. SS Straffefangenenlager Falstad 1944. Foto: Ukjent/Falstadsenteret.

Figur 5. Modell av SS Straffefangenenlager Falstad. Foto: Arne Langås.

Figur 6. Innherrerad Tvangsarbeidsleir 1945. Foto: Ukjent/Falstadsenteret.

Figur 7. Ekne offentlige skole i 1953. Foto: Widerøe/Falstadsenteret.

Figur 8. Ekne offentlige skole før 1980. Foto: Ukjent/Mestrings- og læringscenteret (Falstad nedre).

Figur 9. Falstadsenteret – museum og menneskerettighetscenter 2012. Foto: Falstadsenteret.

Figur 10. Fig. 10: Monument av Odd Hilt ved Falstadskogen. Foto: Stine H. Runden.

Figur 11. Gunnar Jansons pyramidemonument. Foto: Stine H. Runden.

Figur 12. Oversikt over «Uteområdet-indre leir» med alle fem elementer. Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Figur 13. Minnekammeret, detalj. Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Figur 14. Minnehagen, detalj. Illustrasjon: Jensen & Skodvin/Falstadsenteret.

Figur 15. Oppstillingsplassen, detalj. Illustrasjon: Jensen & Skodvin. Foto: Falstadsenteret.

Figur 16. Steinbruddsparken, detalj. Illustrasjon: Jensen & Skodvin. Foto: Falstadsenteret.

Figur 17. Gjerdet, detalj. Illustrasjon: Jensen & Skodvin. Foto: Falstadsenteret.